

لادانین واتایی و (دەنگسازى و پێزمانى) د دیوانا (هەپارەیین بارانی)

یا عارف حیو دا

فل صالح اسلام، پشکا زمانى ئینگلیزى، کولێزا زمانان، زانکویا دهوك، دهوك، هەرنایا کوردستانى – عێراق
 انتصار نجیب جوق، پشکا کوردی، کولێزا زمانان، زانکویا دهوك، دهوك، هەرنایا کوردستانى – عێراق

پۆختە

ئەف ئەکولێنە ب نەفونیشانی (لادانین واتایی (دەنگسازى و پێزمانى) د دیوانا (هەپارەیین بارانی) یا عارف حیو دا. دایە. کۆتیدا دئ بەحس ل لادانین واتایی، دەنگسازى و پێزمانى هێتە کەن، ب ئەوئ مەرمەى هەر هوزاشانى (ئەوئ داھینەر) پەتایی بۆ بەر شیوازەکی تاییەت دەن و ب ئەوئ شیوازى دەھتە ناسین، زۆرەیا جارێ ئەف شیوازى تاییەت ب ریکا لادانین زمانى دروست دین، ئەفە دیاردەکا بەرەلەف و ناساییە دیباقی ئەدەبیدا؛ ژەرکو تیکسنا ئەدەبى ژ ناخشتنا روژانە یا بەرەلەف جودا دکتە و پتر تازادین ددەتە شیسەرى دەریزێ ژ هەست و سۆزین خۆ بکتە و واتایەکا نوێ دروست بکتە، ئانکو لادان ب ئاگای دەھتە ئەنجامدان و کرپارەکا ئاگاییە، خالا هەرە گرێکا لادانی ئەو پۆلی وئ د جوانکریندایە.

پەڕێن کێلی: لادان، لادانین واتایی، لادانین دەنگسازى و پێزمانى، هەپارەیین بارانی، عارف حیو.

پێشەکی

ئاستى فەکولینى

فەکولین د ئاستى واتاسازیدا ژ لاین ئەدەبیە هاتیە شیکار کەن، د ئاستى دەنگسازى و پێزمانى (پەیشاسازى و پستەسازیدا) ژ لاین زماشیە هاتیە شیکار کەن.

کرنگیا فەکولینى

کرنگیا ئەف فەکولینى د ئەوئ چەندیدایە، کو ژ دوو لایەش هاتیە ئەنجامدان ژ لاین ئەدەبى و زماشیە، ژ لاین ئەدەبیە ژ بۆ دیار کرنا ئەوان تیکدانین واتایی ژ لاین هوزاشانی فە هاتیە ئەنجامدان د دیواندا، ژ لاین زماشە ژ بۆ دیار کرنا شیانین هوزاشان بۆ تیکدانا یاساین زمانى.

رێزاسا فەکولینى

ئەف فەکولینە لدویف رێزاسا وەسفی شیکارى هاتیە ئەنجامدان، نمونە ژ دیوانا د دیوانا (هەپارەیین بارانی) یا عارف حیو دا) هاتیە وەرگرتن.

ئارمانجا فەکولینى

ئارمانجا فەکولینى ئەفان پرسیاری د ئازرینیت

۱- ئەرى لادانین واتایی بویە ئەگەرى تیکدانا واتایی هوزانی لدهف وەرگرى و مژدارى یان چێژ بۆ وەرگرى دروستکریه؟ ۲- ئایە لادانین زمانى ب جۆرین خۆفە هەتا چ راده تیکدانا یاساین زمانى کریه بى واتا هێتە تیکدان؟

۳- ژ لاین ئاستین زماشیە رێزاسا کیش جۆرى لادانا زمانى پتره؟

کەرستین فەکولینى

ئەف فەکولینە د چارچۆفی د دیوانا (هەپارەیین بارانی) یا عارف حیو دا تیکسیت ژى هاتیە وەرگرتن.

ناوەڕۆکا فەکولینى:

ئەف فەکولینە ژ دوو پشکان پێک دەھت:

پشکا ئێکى: بەحس ل لادانین واتایی و جۆرین وئ هاتیە کەن، بۆ هەر جۆرەکی نمونە ئێنایە و ریکا دروستبوونا لادانی دیارکریه، ل دوماهی خستە بۆ پتر رونکرنا رێزاسا بکارینانا دیاردا لادانین واتایی و جۆرین وئ د دیوانا (هەپارەیین بارانی) دا هاتیە دانان.

پشکا دووی: ئەف پشکە بۆ لادانین زمانى تەرخانکریه. ل دەستپێکا پشکی روھنکەرەک ل دۆر لادانی هاتیە دان پاشی لادان د ئاستى دەنگسازى و پەیشاسازى و پستەسازى ب تیزوتەسەلى و ب هوریکاریین هەر ئاستەکی ب نمونین پارچین هوزانی د دیوانا هەلپژارتیدا هاتیە شیسین و شروەفەکەن. ئێنانا نمونان و رێزاسا ئەفان لادانا داھینان و دەستەرنکیا هوزاشانی د بکارینانا زمانیدا دیاردەکت.

1 - پشكا ئىككى: لادانين واتاي

زمان ئامرازى گەھاندنا ھزر و بىر و بۆجۈونا، د ژيانا رۇژانەدا زمان بىن وانا گرنىگيا خۇ نىنە، بەلى لگەل ھندىدا ئەو زمانى دناڧ تىكسىتىن ئەدەبىدا ب تايەت ھۇزائىدا دەھتە بكارىنئان وەكو زمانى رۇژانە نىنە، دەربارى ئەقى چەندى (جان كۈھىن) دىيۈت: "زمانى ھۇزائى كاريگەرترە ژ زمانى ئاسايى، ژ بەركو زمانى ئاسايى بىتى زمانەكى ئامازىيىكرىنە. ھۇزائان سنورىن زمانى دەربازدەكت و دەستكارىن تىدا دەكت، ئەو پەيۈندىدا دناڧىرە كەرەستە و واتايدى ب ئەوى شىۋى بەرەلەڧ نىنە. ئانكو ب وانا شكاندا ئەوى پەيۈندىدا دناڧىرە نىشانكار و نىشانكارىدا، ئانكو ھەر گۈھۈرىنەك د نىشانكار و نىشانكارىدا رۈوبدەت دىتە ئەگەرى گۈھۈرىنە واتاين. بۇ ھندى ژى پەنايى دىتە بەر زمانەكى مژاۋى، ئەقە ژى پتر دەلبىڧى ددەتە ھۇزائان دەربىرىن ژ ئەوى چەندى بىكەت ياكو ۋى دڧىت و ل گەل ئەقى چەندى خويندەڧانى ژى پشكدارى جىيانا خۇ يا تايەت دەكت" (جان كۈھىن، 1986: 155). واتە ھەز دەكت داھىيان و نويانى و پلا جۈانكاريا خۇ نىشانى ۋەرگىرى بىكەت و ب ئەقى شىۋەنى ھۇزائان جىاۋازيا تىكستا خۇ و ھۇزائان دى ژىكجودا دەكت.

ژ لايەكى دىترە ژىدەر ۋەسا ددەنە خۈياكرن كو "لادانين واتاي رۇھنكرنا ئەوى چەندىيە چاۋا پەيۋەك سادە واتايدە مەزن ھەيت، ئەق چەندە ژى ژ كاريگەريا ژيان و رەۋەشەنبرىتە و كەلتۈرى ھۇزائان دروست دىت. لادانا واتاي وانا پەيۋەكە كو دەكتۈر و ھۇزائاندا ب ھەمان واتا نىنە، ئەو وانا د كەتۈرىدا ھەي د ھۇزائاندا ب ھەمان واتا دەست ناكەڧىت. ب دىتە زماڧانان پەيۋەك فرەۋاتايە، بەلى دەمى ۋەرگەر ئاگەھدارى رىزەۋى بىت ل ئەوى دەمى پەيۋەك ئىك واتا ھەيە، ب ئەوى واتاين كو وانا ل دويۋ رىزەۋى تاختىنى دەستىشانكرن. لەۋرا پىندىيە گۈھدار ئاگەھدارى دەۋرۋەرى پەيۋەك بىت؛ داکو بىشيت ل دويۋ واتايا راستەڧىنە يا ئەوى پەيۋەك بگەرىن، چۈنكو رىزەۋ و پەيۋەك تەمامكەرىن ئىك". (Rusul Abdul Qadir Abdullah, 1969: 5)

كەۋاتە ھۇزائان مڧايى ژ كەرەستىن زمانى ۋەردگىرت، بەلى ب شىۋەكى جودا ژ بكارىنئان بەرەلەڧ بكارىنئىت، ب رەكەكى داکو خويندەڧانى بۇ لايى خۇ رايكىشىت و خۇشېن ژى بىنىت. ب رىكا لادان و ئەركى شىرىيەق دەلەتەن نوى و كۈر دىخىشيت، ب بەراۋردى ل گەل زمانى ئاسايى "لە لادانى واتايدە مەبەستەكە شكاندى دىۋى ناۋەۋى زمان و پەيۈندىيەكى پتەۋيان بە گۈرىنى مەبەست و واتا و تىگەشەنەۋە ھەيە، نەك ھەر واتا سەردەم دەگۈرەن، بەلكو دەنە بار و ئەرك بۇ گۈرىش. بەمەش شاعىران دوتان تۈۋان زمانى خۇيانى تىدا نىشان بدەن لە بەرەمەنئانى دەڧىكى جۈان و ھۈنەرىدا بەرجەستەى بگەن و بە تۈۋانكاڧى خۇيان داھىيان بگەن". (فازىل مەجىد مەحمۇد، سەنگەر عەسكەر مەمەد، 2023: 194)

ھەزىيە بىزىن كو " د ھەر زمانەكىدا بىناقى زمانى، پىنكەتە، رەۋانېۋى و شىۋازىن خۇ بىن تايەت ھەنە، ئەۋىن واتايا زىدە ل سەر واتايا راستەڧىنە يا پەيۋەك زىدەكەن، ۋەكو واتاين خۈۋەي و شىۋازگەرى، پەيۈندىدا تاختىنى ب ھەلۈستى تاختىنكەرىڧە خۈياۋدەكت. لادانين واتاي بۈۋە ئامرازى كاريگەر كو ۋەرگەر لىۋىڧ شىۋەڧەكرن و ڧەدېتەناتاي ڧەشارق يا دەڧى بگەن، ژەركو دەلەتەن تىكسىتى درۋى سەڧەدا ئاشكەرا ناين. (بىر جىرو) دىيۈت: واتا بەتەك و رۈدانەكى ب خۇڧە دگىرت ل گەل ھەبۈۋا ئامازەكى كو دىشانان وىدا بىت ئەوى كىشى دياركەت. (جىرو) واتاين ب دورىڧىلە پەندە دەكت". (ھەمدە ھەسەن مەمەد، 2008: 74)

ۋەك لايەنى ھۇزائان ژ واتايا ڧەرەنگىيا پەيۋەك دۈردەڧىت بۇ واتايدە دى بۇ پەيۋەك بكاردەيت، ل ڧىرە دڧىت ۋەرگەر دناستى رەۋەشەنبرى بىن بىلند دا بىت ھەتا، كو بىشيت كىلىن كۈدىن تىكسىتى بەدەستە بىت، ئەڧەرى دىخۈۋازىتە ھىشاريا خۈاندىن داکو پتر ژ نىنئىن تىكسىتى و ئەگەرىن وى ئاگەھدارىت و ئەڧە پتر جىزى پەيدادەكت و پتر دھزرا ۋەرگەرىدا جى دگىرت "لايەنى كاردانەۋە و كارلىكى رادەى تىكسىتە شىرىيەكان كاريگەرى لەسەر خۈنەر ھەيە، چەند شاعىر خاۋەن ئەزەۋىن و شارەزا بىت بەشۋە و شىۋازىكى دەكەن ئەزەۋىن شىرىيەكەى پىشكىش بەخۈنەر دەكت، لە پىناۋ بەدېنئانى دەلەتەكى شىرىي كاريگەر، بەھۋى پىرۋەسى لادانەۋە، چۈنكە ھەرچەند لادان بەھىزتر بوو، كاريگەرى بەھىزتر دەڧى". (شاخەۋان ڧەرھاد مەمەد، ئىبراھىم ئەمەد شۋان، 2023: 66). ھۇزائان چاۋانېيا كۈتتى دگۈھۋىت؛ تاكو شىۋازەكى نوى بەرەمەنئانى نوى شاعىر شىۋەنى چۈنئەنى باۋەكان دەگۈرېت و دەيۋىت مۈركىكى تايەنى ئەدەنى و خۈدى بە گۈتەكە بىخىشيت" (فازىل مەجىد مەحمۇد، سەنگەر عەسكەر مەمەد، 2023: 196)

ھەرۋەسا "لادانى واتاي رۇلىكى كارامە و چالەك دەيىن لە تۈۋان لادانېكى تەۋادا، بەھۋى شكاندى ئەو كۈتۈبەندەنى كە لە ياسا ديارىكراۋ و چەسپاۋەكانى دىۋى ناۋەۋى زمانىدا ئەمگامبەدات، گۈرانكارىيەك دىنئە ئارۋە، كە واتا كەرەستەكان لەگەل يەكتردا ناگۈنچىن و لە دەستىڧىدا خۈنەر تۈۋشى ھەلچۈۋ و سەرسۈرمانى دەكت، دۋار ناچار بە پامان و لىبۈردەۋەۋە و بىرگەنەۋەكى قوۋل و وردى دەكت، چۈنكە شاعىر واتاكانى چىر و قوۋلتر دەكتەۋە، لەمەنەنى لادان دەلەتەكى تازە بابەتەنئان پىدەدات و جىيانىكى نۈنى سەردەمىانە و بارۋدخىكى نەخۈزارۋى ئاسايى دەسازىن. (شاخەۋان ڧەرھاد مەمەد، ئىبراھىم ئەمەد شۋان، 2023: 64).

ئەڧە بىخۇ مەرەما ھۇزائانېيە ژەركو واتايدە ۋەسا دروست دەكت، كو دەكتۈرىدا يا پەسەند و گۈنچاي نەيىت، پاشى رېكەك شىۋەڧەكرنى ژى دياردەكت. ھۇزائان بىن نەچارە رىكا گەھشتا واتاين ديارىكەت ژەركو دەرىنا بىي واتا سەنگ و مڧايى خۇ نىنە، مەبەست ژ دەرىپىن گەھاندە ئەڧە گەھاندە ب راستەۋخۇ يان نەراستەۋخۇ بىت. گەھاندە ناراستەۋخۇ ژى د ھۇزائاندا ب ئاشكەراي دەھتە دىت؛ ژەركو ھۇزان بىخۇ لادانە ژ ياسا و دەستۈرىن رىزەمانى و دەھمان دەمدا دورەڧتەنە ژ واتايا بەرەلەڧ يا دناڧ خەلكىدا. داکو بىتە خۈدان شىۋازەكى تايەت و ژ دۈۋارەكرن و لاساىكرنى دۈير بىت "شاعىر زمانى بەكارىردى ئەو وشانەى لە دەڧەكانىدا بەكارىان دىنئىت، ھەمان شىتە كە خەلكى دىكەش بەكارى دىن، بەلام دەلەتە تازە و ماناى دىكەيان پىدەدات". (شاخەۋان ڧەرھاد مەمەد، ئىبراھىم ئەمەد شۋان، 2023: 64).

ژەركو ئەو لادانە د ناستى پىنكەتات تىكسىتى بىخۇدايە، لەۋرا ڧەكۈلەر پەلە ئىك سەردەرىن لگەل پەيۋەن تىكسىتى بىخۇ دەكت، بىن گۈمان زمان لايەنەكە ژ ژيانا مۈۋى، ب ھەمان شىۋە زمان چەمكىن تىكسىتى ژى ھەلدەرت، زمان د ھەبۈۋا خۈدا كىرەكە ھاتىيە ئەمگامان و خۈنەڧان ب خۈاندان تىكسىتى ھەست ب بەرجەستەبۈۋا واتاين دەكت، ئانكو واتا دناخى بەرەمەنئانى نەكو دناخى زەينى ئىسەرىدا. (ئوسان عەبدۈرەحمان نىزۋىي، 2014: 93-94) ب ۋى واتاين كو ھۇزائان شىۋەڧەكرنا واتاين ناكەت "شاعىر ئامانچىنى واتاى وشەكان ۋەكو خۈى شىۋەڧە و شىكرەنەۋى بۇ نەكرىت، بەھۋى ھىننە ئاراي ئەو پەيۈندىيە تازەى كە لەتۈۋان وشەكان و گۈرىنى دەستكارى سىستەم و پىنكەتەنى ئاسايى و سادەكەيدا، واتا و مەبەستى نوى بەدەرىكەۋىت، واتە شاعىر رەگەزى نوى بۇ سىستەمەكان دروست ناكەت، تەنپا پەيۈندى و پىنكەتەنى نوى لە تۈۋاناندا دروست دەكت، ھەر ھەمان وشەى زمانى يە بەلام كە لايەكەى شىرىي و رۇنانىكى تايەتەكە بەكارى دىنئىت، واتاين نوى پىدەبەخىشيت. كەۋاتە دەڧى ئەركى دۈۋ لايەنە لەڧە دەرگىت: لە لايەكەۋە واتاكان دەنۋىنئىت، لە لايەكى دىكەۋە واتاى نوى بەرەم دەھىنئىت". (شاخەۋان ڧەرھاد مەمەد، ئىبراھىم ئەمەد شۋان، 2023: 68)

دەربارەى واتايا پەيغۇ د ھۆزائىدا ژ ھەمكى بۇ ھەمكى دى ۋەك ئىك نىنە، ھۆزائان نەوى رىكى ددەتە خۇ كۇ چاوانيا بكارىنا پەيغۇ و واتايا نەوان بگوھۇرىت، ئانكو سنورىن زمانى دەربازىكەت، واتايىن نوى ب ئافرىنت و ئەو فالاهيا ۋى مەرمە پى ھەبى د ھۆزائىدا پىر بكتە. ھەر ئەقەبە ۋەسا دكتە، كۇ ۋەرگى رى ئى ئاسايى نەبىت بەلكو پى چالاك و بىرئىژ و ھەرمەند بىت تاكو ل سەر واتايا مەرمەدار ھەلبىت و بىشەت پارچە و دىرىن ھۆزائى پىككە گرىدەت. پراۋەستىيانى بۇ ۋەرگى دروست دكتە. "خالى ۋەرچەرخانى لادانى واتايى لايەتتىكى فرەچەش بۇ شاعىر دروست دكتە، بۇ نەوى توانا و پىسپورى و شارەزايى و ھىزى كارتىكرىنى خۇى لە ميانى بوون و كارىگەرى چالاكىيە ھونەرىيەكى لە رىگەى داھىنانە ئەدەبىيەكەۋە بختەروو". (شاخەوان فەرھاد مەمەد، ئىبراھىم ئەمەد شوان، 2023: 65).

1-1 – جۆرىن لادانا واتايى:

ب شىۋەبەكى گىشتى لادانين واتايى ل سەر ئەقان جۇران ھاتىنە دابەشكرن: (صافىيە مەمەد ئەمەد، 2009: 89-92).

زىدەگوتىن	لادانا واتايى
پارادوكس	
گىئاداركن	
كەرەستەكرن	
رەوانكرن	
دامالين	
نەگوئخان	
ھەستىگەۋرىن چاف دەف....	
رەنگكرن	

1 – 2 – لادانين واتايى د ديوانا (ھەپارەپىن بارانى) يا عارف حىتۇ دا

1-2-1-ھەللاۋسانى واتايى (زىدەگوتىن):

ئەف جۆرە لادانە ل سەر ئاستى چەندايەتې دەھىتە ئەنجامدان، (جان كۆھىن) دىيۆت: "ئەف زىدەروۋىيە زىدەتر د ھەفالىناقىدا دەھىتە دىتن، ب دىتتا ۋى ھەر دەمى ل سەر ھەموو جۆر و بەشىن پىككەتە و ئافى ۋەسكىرى جى بەجىيوو، ئەو لادانا واتايىيە و د ياسايا دەستىنشانكرنا كەرەستەيدا پروودەت، ژەركو پىدې ب دەستىنشانكرنى نىنە، و لادان ل ۋى دەى دروست دىت دەمى د پەيغۇن ھەفواتا و زىدە بىتن ژىو مەرمە جۋانى يان كارىگەرى تىدا ھاتىنە بكارىننان". (جان كۆھىن، 1986: 34)، ئانكو ئەم دىشىن بىژىن كۇ زىدە گوتىن ئەو پەيغۇن يىن كۇ ھۆزائان ب تى ژىو رىك و پىكىيا ھۆزائى بكارەھىنىت و پى ھەبوونا ئەوان پەيغۇن رى واتايا ھۆزائى دگەھىتە خويندەفانى. دەمى ئەم ھۆزائىن ھۆزائان (عارف حىتۇ) دخوين دى يىن كۇ ئەف جۆرە لادانە ب رىژەكا زۆر تىدا دەھىتە دىتن، بۇ ئوونە:

"من ئەدكارى سەماپەكا تەنا بكم

ژايانا من، بىايانەك مشتى تىھنە

باران بارى و بوھارى دادا خر وارى

ھەقىدىن يا ب تام و تىھنە" (عارف حىتۇ، 2010: 7)

د ئەف پارچە ھۆزائىدا ھۆزائانى زىدەروۋىيە د بەسكىرنا بىايانى داكرى، ژەركو ب دىتتا مە ب لادانا (مشتى تىھنە) ھەر دى ب دروستاھى واتا دگەھىت، يا زانايە كۇ ل بىايانى ھىشكىتى و تىھناتىيە، ژەر ھندى ئەگەر ھۆزائانى ب تى ئافى (بىايان) بكارەھىنا، دا خويندەفان بخو تىگەھىت كۇ ھىشكىتى و تىھناتى ھەيە. ھەروەسا د پارچە ھۆزائەكا دىتتا ئەف جۆرى زىدە گوتىن ھاتىيە:

"دەمەزەتا ھاتتا تەدا

تەمەكى.. مەزەتەن سامان و مالە

بەرزەبوون د چاقىن تەدا

نوۋرىن گەشت و ھەوالە" (عارف حىتۇ، 2010: 12)

دېنى پارچى دا ھۇزاشانى لادان دروست كرىب رىكا ئىنانا پەيغۇن ھەقۇتا (سامان=مال) دروستكرىيە، ئانكو ب ئىنانا ئىك ژ ئەقان دەرپرېنان بىتنى مەرەما ئەوى دگەھىتە خويىندەقانى، ھەروەسا زىدەگۇتن د پەيغۇن (گەشت و ھەوال) دا ديارديت، ژېرکو ب ھەبوونا ئىك ژ وان زى وانا بى كىياسى دى گەھىت. ھەردىسا د لاپەرا 22-23 دا ژ ديوانا (ھەپارەيىن باران) ھەقۇتايەكا دى يا ب ھەمان شىئو (ژان و زام) دھىتە دىتن:

"ئەزىزاتىم كاب راستى تە دھەيىم

يان دھەزىزەتا ھاتنا تەدا

ژان و زامىن خوە دھەيىم" (عارف جىتو، 2010: 23-22)

ھەروەك ديار د پارچە ھۇزاشانى ھۇزاشانى ژېر پەرپرېنا ھەست و ئىش و ئازارن خۇ پەنا بىرە بەر زىدەگۇتنى و چەند پەيغۇن ھەقۇتا بكارئىنانە، ئەو زى پەيغۇن (ژان، زام) كو ب ئامازەدانا ئىك ژ ئەقان پەيغۇن ئەو دىشېت ئازارن خۇ دەرپرېت، لى دگەل ھەندىدا ئەوى ھەردوو پەيغۇن دايەن دياركرن. ل جھەكى دىتر بى ھۇزاشان ھۇزاشانى ئەف جۇرى لادانا واتاي دھىتە دىتن، دەمى دىتېزىت:

"ھەندەك وولات ھەنە، بى دايكرن.. سىيويە

ھەندەك ھاوولاتى ھەنە.. دەورن، كىشە" (عارف جىتو، 2010: 64)

د ئەفنى پارچە ھۇزاشانى ھۇزاشان ئامازەنى ب دوو دەرپرېنان دكەت، كو د ھەمان دەمدا ھەردوو دەرپرېن ئىك وانا دگەھىن و دىنە ھەقۇتا، ئەو زى دەمى دھىتە گۇتن (سىيوى) ئىكسەر ھەزرا مە بى دايكرىن دىت، لى ھۇزاشانى ھەردوو پەيغۇن بكارئىنانە.

1-2-2-دژواتا:

ھەر ژ نافتى ئەفنى جۇرى ديارە كو دژواتا ئەو پەيغۇن بىن كو د رىمانىدا ھەقدژ و دژ واتان، بۇ پەر دياركرنا ئەفنى جۇرى، ئەف جۇرە "بىرئىيە لە بەيەكەو ھەتتى دوو وشە كە لە بەكارھىنانى خۇكاردا بە شىئو دى ژ يا دژيەك بەكاردين. ياخود گوتەيەكە كە بە روالەت دژيەك يان بىيايەخە، بۇيە وا لە تاكەكەس دكەت كە بەدوای واتايەكى قوولتەدا بگەرىن." (دلىز سادىق كانەبى، 2009:

46)

ھەروەسا ژ لايەكى دىترقە ژىدەر وەسا دەنە خويكرن كو ب رىكا پارادۇكس زى لادانا واتاي دروست دىت ئانكو "پشت بە ھاتنى دوو وشە يان دەستەواژى دژ بەيەك دەبەستىت، ھالەتەكە بە پروكارىكى بىچەوانەى لۇژىك و نەرتى ئەفلى دەرەكەموت، بەلام دەتوارىت لىكەنەو دى بىكرىت، بە رىكايەك كە واتاي نەرتى ھەيىت، وانا ھەموو پارادۇكسىك زياتر لە واتايەك لە خۇ دەگرت" (صافىيە مەمەد ئەسەد، 2009: 90) كەواتە د تىكسىتىدا دەمى دوو دەرپرېن ھەن و ھەر ئىك يا دىتر رەت بكت، وەسا لادانا واتاي دروست دكەت و ژ ئەنجامى لىكەنەفنى جوانى و خۇشېن و ھەرگى دېخىشېت، ھەلبەت زىرەكى و شارەزايى و ئەزموونا ئىسەرى رۇل دىتن چەندىدا ھەيە، د ھەمان دەمدا شىيانىن ھەرگى زى پىندىفنىە ژېر ئاشكەراكرنا نەپنى و لايەتن نەديار.

دژيەك و دژواتا ھەتا رادەكى ژىك دجودانە، دژيەك ئەو پەيغۇن بىن كو ل گەل ئىكدا بكاردەين و بەرۇقازى ئىك، ئەف پەيغۇ زى د زمانى كوردىدا دژورن، وەك (تەحل و شرىن، بەھشت و جەھەنم، جوان و كرىت،...)، بەلى دژواتا ئەو پەيغۇ يان دەستەواژە بىن كو ھۇزاشانى دروستكرىيە و دەرھەنگا ئەوى زمانى و كەتوارىدا وەسا ل گەل ئىك بكارناھىن، بەلى ب مەرەم ئەفنى چەندى ئەنجامدەت ھەتاكو وىنەكى نوى بەرھەمىيىت.

د ديوانا (ھەپارەيىن باران) دا ب رىكا دروستكرن و ئىنانا دژيەكى دناف ھۇزاشانى ھۇزاشانى شىايە لادانن واتاي پەيدابكت و د ھەمان دەمدا خۇشى دايە تىكسىتى، لىقەدەر رۇلى ھەرگى د چاوانىيا تىكەھشتنا وى لاداندا ديارديت و ل ئەگەرى وى دژيەكى بگەرىت، بۇ نمونە ھەروەكى دىتن پارچا ھۇزاشانى بەرچا دىت:

"نوى ب شەفنى

من خەونەكا ب تەفە دىتى و بو تە نەكوت!

ھەمى فالجى..

ب تەوتەم و شىشتوكىن خۇفە كۆمبويون

كت كت و جووت جووت

من خەونا خوە كرە ھەلبەست" (عارف جىتو، 2010: 31)

دژ واتا ب پەيغۇن (كت و جووت) دايە، كو دژيەكە ب سەرکەفتىانە وانا گەھاندە، ھەر تىشتى دىتەندىكت و جووت كرىنە دىترن ھۇزاشانىل جھەكى دى ھۇزاشان ئامازى ب پەيغۇن دژواتا ددەت، دەمى باس ل پەيغۇن ھەقدژ (خىيانەت و ۋەفادارى) دكەت:

"خىيانەت دگەل تە يا خۇشە

ۋەفادارى زى

خىيانەت و ۋەفادارى ھەفالىجىمەكن" (عارف جىتو، 2010: 55)

ئەف وئە ۋلايىن ھۇزائىشە ھاتىيە دروستىكىن، ژەركو دىكتاتورىدا خىيانەت كىيالا سەردارىيە كۆ ھەستەك نەخۇشە، بەلى ھۇزائىشە ئامازە ب (خىيانەت خۇشە) كىيە و دومايىيى زى پەيئىن (خىيانەت و دەفادارى) لگەل ئىك دىيىت و ھەروەك ئىنجامى ھەرووان ل دەف وى ۋەك ئىكە.

1-2-3 دانەپال:

زمانى ھۇزائى تىكچوونا پەيوەندىا دىناپەرا نىشانكار و نىشانكىدايە، لەورا زى گھۇرىن و ھەلبىزىن دىدەستى ھۇزائىشە زىدەدەكەت، ھەندەك جاران نەگۇنجاندىن دىناپەرا پەيئاندا دروست دىيىت و لىكەندەفەكە لوزىكى ھەلناگرت، ب ئەفان شىۋەيىن خوارى دانەپال دەدەكەفەت:

أ- كەرەستەكەن (بەتەكەكەن، بەرجەستەكەن): مەرەم ژ ئەف جۇرى دانەپالى "كەندى شىتىكى واتاي و نا بەرجەستە بە شىتىكى بەرجەستەكەن، واتە پىئاندا قەبارە و بارستاي بە شتە واتايەكان" (فازىل مەجىد مەجمۇد، سەنگەر ەسكەر مەجمەد، 201) ئانكو كەرەستەكەن ئەوان پەيئان بۇخۇفەدەكەت ئەوئىن د واتايىدا دگەل لوزىكى نەگۇنجان، ئەم دىيىن بىزىن كۆ ئەف كىيالا كەرەستەكەن ژ ئەگەرى ئەوئى چەندىن ل دەف ھۇزائىشە پەيدادىيىت، دەمى ھۇزائىشە ژ بۇ قەدەتە ھەست و بىر و ئەوان پىرسىيىرىن ل دەف پەيدادىن چ ئەنجانمان ل دەروووبەرى خۇ نەيىنىت و خۇ ژ دەروووبەرى دوور و قەدەر دىيىت، ژەر ھەندى ئەم نەچار دىيىت پەناني بۇ تىشتەكى نەبەرجەستە بىيىت داکو دەرووونى خۇ پى ئارام بىكەت. ئەف جۇرە د ھۇزائىشە ھۇزائىشە (عارف جىتۇ) دا بەرچاف دىكەش، بۇ ئىۋوئە:

"من پىرسىيىرىن خەۋ ژ باي كەن"

ئو ھافىيىتە دىمەيلا پىئاندا

دىمەيلا ب تىتى .. ۋەك كورەيىان

رەفئارى دىكەل ەشقى دىكەت و

پى بەرسشە" (عارف جىتۇ، 2010: 26)

باي لايەنەك مەنەۋىيە كۆ مەۋف نەشەت ب چى رەنگەكى پىرسىيىرىن ژى بىكەت، ژەركو پىرسىيىرىن (كۆھدان و گۇن-دەف) دىيىت، سەرەپاي فى چەندى ھەتا كۆ مەۋف تىشتەكى پاقىزىتە د دەريايىدا دىيىت ئەم تىشت پى بەرجەستە يىت، بەلى ھۇزائىشە (باي) ب قەبارە و بەرجەستە كىيە كۆ ب رەنگەكى دىيىت دەست بىكەت و ھەلگىرىت و پاشى بىكەت دەريايىدا. ھەروەس ل جەكە دىت

"ئەمى ئافرىقا باخى و كۆمەندار

من ئۇان چاندن..

مۆمك سۆتىن و ژى خەل بەندا تە سىس

كە

ھەمى ژىو تە بوو..

ئەمى ئافرىقا كەرم و سار" (عارف جىتۇ، 2010: 28)

ھەتا كۆ مەۋف چاندن بىكەت، پىئى ب توفىيە و توف زى مادىيە، بەلى لىيەندەرى ئۇان كۆ ھەفەيىتە و كىيالا كۆ ھەفەيىتە، كىيالا (چاندن) كۆ كىيالا كۆ مادى دايە پال كۆ دىكتاتورىدا ئەف چەندە پىكە ھەن و روونادەن. ژەركو چاندن پىئى ب كۆلان و ئافىيە ھەتا كۆ بەرھەم بەدەستەيىت، كەواتە (ئۇان) ھاتىيە كەرەستەكەن و بەرجەستەكەن.

ھەر د دىوانا (ھەپارەيىن باران) دا ئىۋوئەكە دىت ب ئەف شىۋەيى دىيىت، ئەوژى پەيلا (خەم) ھەك د راسىيىا ژايىندا ھاتىيە بەرجەستەكەن، بىتى ھەست پى دىيىتەكەن، بەلى ھۇزائىشە (خەم) كەرەستەكەن و بۇ كىيالا كىيىدان و دورىچىكەن مەۋف بىكارىيىيە:

"دىكەل تە ھاتىيە چى ئۇانى

خەمى ئەم پى قەيە كىم و پى پىئىكەم

توچى كەمىا خەۋ كەركى و

ل پەيۇرى سوار ئامى

تە پەرافا تەمەل بەرە

ۋىلى ئەم پى پى پەرافم" (عارف جىتۇ، 2010: 25)

ئىنانا پەيلا (نوح) ئامازەدانە ب ھىيى و دووبارە ژايىن، ۋەك كەتوار پەيۇرا نوحى ئامازە يە بۇ رىزگارىيىا كىيىندانار و دووبارە دەستىيىكەن ژايىيە، بەلى واتايەكە دىت ل پىشتە ۋى نەفيايە لى سوار بىت، ژەركو خرابكاران ئەف پەيۇر دروستىيە و ل ھەر جەكە پىن ھەن؛ و لەورا دىيىت من ئەفەت بىم ھەفەشكى خرابكاران و لگەل ۋە بىيىم .

ب- كىيىندەكەن: مەبەست ژ كىيىندەكەن ئانكو پىئاندا سىيىن كىيىندانار ب پەيئەكە يان كەرەستەكى پى كىيان، ئەف خالە زى دىيىتە دى (مەۋفەكەن و كىيانەۋەكەن). (شەر نەھەكە)

- **مروڭكرن:** پىدانا سىفەت و تايەتمەندىن مروڭى ب ئەوان تششان يىن ك مروڭ نەيى. ب ريكا ئەڭى تەكىكى تىكىستىن ئەدەبى يىن جوان و سەرنجراكىش دەيتە بەرھەمئىيان.
- **گيانەمەركن:** پىدانا سىفات و تايەتمەندىن گيانەمەران بۇ ئەوان تشت و كەرسەستىن ك گيانەمەر نەيى. نمونە جەنگ ھەلۋىكە.
- **رووەككرن:** پىدانا سىفات و تايەتمەندىن رووەكان بۇ ئەوان تشت و كەرسەستىن ك رووەك نەيى.

د ھۆزائىن ھۆزائىن ئافرىدا ئەڭ شىوارى بكارئىنانا گيانداركرنى ب شىۋەيەكى بەرچاڭ دەيتە دىن، ھۆزائىن ژۇ پتر دەرىخىستىن ئەوان ھەست و سۆزىن د ناخى ئەويدا و پاكىشانى سەرنجا خواندەقانى، داکو ھۆزان ب واتاين جىاواز و دەرىپىن جىاواز دەرىختى، ئەڭى جۆرى بكاردەيتىت و ھەم ژى دىتە ئەگەرى ھندى ك مېشكى خويندەقانى ب ئەقان دەرىپىناشە مژويل بكت، بۇ نمونە ھۆزائىن د ھۆزانەكا خۇدا دىژىت:

“گەرماتى ھەست و نەستىن مەن كەلەنن

خەوتىن تەنا و بىتاتوكى ژ دارا بەھشتى

وەراندن

سەيرائىن سەرمەدى سەكەنەنن و سەزىڭ!

ب پال چىاشە، ملەن وى شل

چاقىن وى زل

رىكا درىژوب ئەفرىزى كەھنى

ل دەرتوران رۇناھى و كۆل” (عارف حىتو، 2010: 40)

د ئەڭى پارچە ھۆزانا ئافرىدا، دىاردىت ك خەون كىارەكا بۇ گيانداران بكاردەيت، بەلى ھۆزائىن ئەڭ چەندە دايە پال تشتەكى بى گيان، ك د شىاندان نىنە بۇ بېتە بكارئىنان، ئەوژى دايە پال دارى، دار نەشىت چاقىن دانىتە سەرتىك و بىقت، ژەر ھندى ئەڭ شىۋازى دەرىپىن دىتە د خانەيا گيانداركرنىدا.

ت- گونجان (رەوانكرن):

“ئەز ل ملەكى و تول ملەكى

ل ھىشا فەبوونا كۆلەكى

ستراىن سەرمەدى بو دلى دونايى دىيىن

مەشكا ھىي يىن ھلكرى دىكىن” (عارف حىتو، 2010: 11)

لئىدەرى ھۆزائىن لادانا واتاين بۇ پەيكا (مەشك) دروستكرىيە، ك كەرسەستەكى كەلتورى بى كوردانە، ژۇ چىكرنا شىرى ژلاين دوو كەساشە دەيتە بكارئىنان، ئانكو چ پەبوەندى ب ھەبوونا ئەڭى كەرسەستەكى ۋەك كەتۋارە نىنە ب تايەت ئىنانا وى بۇ پەيلىن ۋەك (دلى دىيان، مەشكا ھىي يان)، ھىي ۋەك تشتەك مەنەۋى ناچنە د مەشكىدا، سەردى ھندى بىتى گيانداران دل ھەيە، لى ھۆزائىن ب مەرمە (كوردستانى) بكارئىنايە. ب ئەڭى شىۋەيى گونجاندن دروستكرىيە و رامانا سەرفە قىايە ھەردوو (ھۆزائىن و دلبەر ك كوردستانە) پىكفە ھىي و ەشىق و ئەقىنا خۇ ب ئەنجام بگەھىن.

پ-ھەستگەۋرىن: مەرمە ژى لىگەۋرىنا ھەستىن (دىن، تام، بىھنكرن، گۆھلىيۋون، دەستلىدان) گياندارىيە. ھۆزائىن دھۆزائىن خۇدا ئەڭ ھەر پىنج ھەست ب شىۋەيىن جۇراو جۇر دگەل پەيلىن خۇ تىكەل كرىنە و دەرىپىن جىاواز بى ئافراندىنە، بۇ نمونە:

“ۋەرە د چاقىن مەنا بىقە و

چاقىن مەنا بو تە ھىلىنە

بىستىنا تە خۇشەيە و

دىدارا تە خەمەرقىنە” (عارف حىتو، 2010: 59)

ۋەك دەيتە زانين ك (چاڭ) بۇ دىتىن دەيتە بكارئىنان، بەلى ھۆزائىن (عارف حىتو) دىن پارچىدا بۇ ھىي و ھەھەۋاندى بكارئىنايە نەخاسە، دەمى دىژىت (چاقىن مەنا بىقە) پاشى جەختىن ل چاقى ۋەك جەدەت دەمى دىژىت (چاقىن مەنا بو تە ھىلىنە). ھەرومەسا د ئەڭى پارچە ھۆزانا ل خوارىدا ھەردوو ھەستىن (تامكرن و بىھنكرن) دايە پال ھەقدىتىن ك ھەقدىتن بۇ دەيتە ھەستىنكرن و ناھىتە بەرجەستەكرن:

“مەن ئەدكارى سەمايەكا تەنا بىكەم

ژيانا مەنا، بىابانەك مەشى تىھنە

باران بارى و بوھارىن دادا خىر وارى

ھەمىدىن يا ب تام و يېنە" (عارف ھىتو، 2010: 7)

چ-پەنگىر: مەبەست ژى "رەنگىدىن شىنكى رەنگدار بە يېچەوانەى ئەو رەنگى ھەيەتى لە سروشتى خۇيدا. ئەمچاچ رەنگ بىر تە پال شىنكى ھەستىنەكراو يا ھەستىنەكراو كە لە واقعدا رەنگى نىيە." ئەف جۈرە د ھۇزائىن ھۇزائىدا دياردەيت، ھۇزائىن ب ھەز و ئارەزوويا خۇ ھەندەك رەنگ بۇ ھەندەك كەرەستەن بكارىنەنە كۇ د بىياتدا ئەو كەرەستەن ھاتىيە بكارىنەنە بۇ نەوونە:

"كەسكىنى ژ خەونا من و سىپاى ژى

ژ دلى تە يىن ژ كىنى قالا

بەكەنە ئالا و

سەرىن خەو يېنە بەكەنە جوت!" (عارف ھىتو، 2010: 46)

ھۇزائىن د ئەفان رېزىن ھۇزائىدا رەنگىر بكارىنەنە، ئەوژى ئەو دەمى كۇ ل دويىف ئارەزوويا خۇ ھەندەك تىشت رەنگىر، دەمى دىئىت(كەسكىنى ژ خەونا من) ل قېرە خەونى چ رەنگىن سەرىكى نىن، بەلى ھۇزائىن ب رەنگى كەسكى دايە ديارىر، ھەرومەس رەنگىر د پەيىن (سىپاى ژ دلى تە) دا دياردەيت، كۇ دل ب شىوۋەيەكى ئاساى ب رەنگى سوور دەھتە دىن، بەلى ھۇزائىن ئەف رەنگى سەرىكى لادايە و رەنگى سىبى بۇ بكارىنەنە. چ-دامالىن: مەبەست ژ دامالىن "بەخشىن و دانەپالى سىفەتى(ھەستى) بە كەرەستە و شىنكى، كە خاوەن سىفەتى (ھەستىر)ھ، توتۇرەيلىش پىنى وايە ئەم جۈرە لادانە پەيوەندى بە كەسەسەندى كۆمەلايەتى و رۇشنىرى ھەيە و ئەنجاي كەسەسەندى عەقلى مەرفە" كەواتە دامالىن ئەو دەمى ھۇزائىن كەرەستەيەكى ددەتە پال سىفەتىن مەرفان، ئانكو كەرەستەيەكى بىن گيان ب گيان دىخىت يان ژى بەروفاى، دامالىن د ھۇزائىن ھۇزائىدا خويادەيت، بۇ نەوونە:

"تو بارى.. تو بوھار

پەلەن ئاگرى رەھەتەن تاج يار

ئەز ئاغم و تو رويار

ئەز گولم و تو خويسار

ھەلويسىم و تو بىر پار" (عارف ھىتو، 2010: 10)

د ئەفنى ھۇزائىدا دامالىن د چەند پەيئاندا دياردەيت، ھۇزائىن "ئەو" كۇ مەرمە پىن (يارا وى يە)، ب (باران)، (بوھارى)، (رويبار)، (خويسار) كۇ ئەفە ھەمى سىفەتىن ھەستى ل دەف نىنە، ب يارا خۇ ھەقەركىيە، ھەرومەس ھۇزائىن خۇ ب تىشتەكى بىن گيان ل قەلەم دايە دەمى دىئىت (ئەز ئاغم) (ئەز گولم). ژمىر يەرەك لادانەن واتاپى د ديوانا (ھەپارەيىن باران) يا عارف ھىتودا، ب شىوۋى خىشتە ھاتىيە ديارىر:

نوموتە ھۆزافى	ل	زىنە گون	دېھك	كىتاپكارىن		پەرچەستە كىرگەن	كىرەستە كىرگەن	ھەستەگۈزىن	رەنگىگەن	نەگۈنجان	دامالەن
				مىزىگەن	گىيەگەن						
خۇشى و كارسات	6		/								
كت و جووت	31		/								
خىيەت و ۋەفادارى	55		/								
چاقىن من بۇ تە ھىلىنە	59							/			
ھەقدىن يا ب تام و بېنە	7							/			
بېنە ئاخى و سەما	7								/		
ۋار ل من دگرت	8			/	/						
سامان و مال	12	/									
گەشت و ھەۋال	12	/									
ھزر و بىر	13	/									
بەھى و شىنى	21	/									
بىن دايك و سىۋى	64	/									
لور و لەك	78	/									
ھاتن و چوون	44		/								
شەرابا سوور	44							/			
خەۋنەكە ئەفەندەۋى يا مۇر	44							/			
ژىن و مرن	45		/								
دارىن كەسك ژ بۇ ئەسلى دىگىزىن	45			/							
ئاقى ماچى دىكە ئاخى و باى	45			/						/	
گىلەنكىن ئالاھىكى قىت ۋەدىگەن	45			/						/	
راست و چەپ	48		/								
رۇژى پەرىن خەۋەنەكە	67			/							
ژيان و مرن	67		/								
خۇشى خاتونەكە شەكە	74			/							
شەر و ئاشتى	74		/								
كەسكىن ژ خەۋەنەكە مەن سىپىتى ژى دىن تە	46							/			
گىرى و كەنىن	47		/								
ھەبەت و ترس	47	/									
روۋى تە بىن گەنەۋى	47								/		
كەرب و كىن	73	/									

		/							73	هه‌ی یێن که‌سک
			/						13	چاقین ته‌ فند و خه‌تیرن
			/						18	د هه‌ردوو چاقاندا شانیدی
			/						18	چاقین من دگهل ته‌ دپه‌یئن
			/						25	ئه‌سهرینا د چاقین خه‌مگیندا مه‌لصی
			/						25	فی سترانی به‌نه‌کا فین
				/					26	من په‌رسیارا خو ژ بای کر
							/		35	که‌نی و گری
			/						46	سه‌رین خو پیغه‌ بکه‌ینه‌ جووت
						/				نه‌وره‌سان ستران دگوتن
						/			51	ده‌ریای گوته‌ من
							/		55	گه‌رم و سار
					/	/			57	باهه‌کی پایزی که‌ز ل ئاله‌ک و ئه‌نیا من ددا
								/	64	ئاڤا زه‌لال و تام و ره‌ونه‌ق
			/						65	لێشێن من دی ب ته‌فه‌ به‌ نه‌ ئۆژ
				/					71	په‌یف جووت ب جووت ل پاپۆرا ئه‌فینێ سوارکرن
							/		76	هه‌ی و نه‌ی
						/			13	به‌لگنی هه‌ستاگولا من ده‌میت
						/			21	هه‌سته‌کا خه‌مکین و کر سه‌مانی ده‌کت
				/					25	خه‌می نه‌ز فین قه‌ید کریم
			/						28	من ژفان چاند
					/	/			32	وه‌لاق من دگهل ئاڤابوونی ده‌شیت
				/					44	ل سه‌ر خه‌ما من پیاسا ده‌کی
					/				50	نه‌ز ل هنداف عه‌فران ده‌فرم
					/	/			56	که‌رمی چاقین خوه‌ نقاندن
						/			68	عه‌شقی جاکین زه‌لامه‌کی کره‌ به‌ر خوه‌
							/		12	روژ و شه‌ف
							/		21	مرن و ژیان
							/		32	هاتن و چوون
							/		37	سپنده‌هیان و ئیڤارییان
							/		38	عه‌رد و ئاسان
								/	-22	ژان و زام
									23	
/									8	ته‌ ده‌فین نه‌ز باران به‌م

2-3 - جورىن لادانى

ب شىۋەيەكى گشتى لادان د تىكىستىدا نەك بىتى ل سەر پىشكەكى يان چەند پىشكىن تىكىستى دەيتتە ئەنجامدان، بى گومان تىكىست ژى نەك بىتى ژ پەيقان پىكدهيت بەلكو پەيىش و رىستەنە. نەك بىتى ل سەر ئاستى پەيىش دەيتتە كرن بەلكو ل سەر ئاستى دەنگى و رىستى ژى دەيتتە ئەنجامدان، چوئكى زمان ژ ئەقان ئاستان پىكدهيت، بشىۋەيەكى گشتى لادان دىيىتە دوو جۆر:

۱-لادانا پىنگوهورك (دەلەلى/استدلالى) يان ئەدەبى: ئەف جۆرى لادانى ب خۇدى (جوهره) زمانى بخۇفە يان ئەوان وانا و دەلەلتىن وىقە بى گرئدايە، بۇ نموونە (وەك ئىك، خواستى، مجاز، دركە،).

۲-لادانا پىنگهاتى يان زمانى: ئەف جۆرى لادانى ب پىنگهاتى تىكىستى بخۇفە بى گرئدايە، واته كۆرقي و درىژيا تىكىستىفە گرئدايە. (بى الدىن بخۇلە، 2016: 86).

ئانكو جۆرى ئىككى دىيىتە د بوارى لادانا وانا (ئەدەبى) دا، جۆرى دوو دىيىتە د بوارى رىزمانى (زمانى) دا. دەر بارەبى جۆرى دوو (جون كۆھىن) دىيىت (ھوزا ئان ئەم ھوزا ئانە بى ب گوتنا خۇ نەك ب ھزر و ھەستىن خۇ، ھەر ئەم بخۇفە بى دىيىتە چىكرى پەيقان نەكو چىكرى ھزران، ھەروەسا زىرەكيا (عبرتە) وى ھەمى بۇ داھىنانا زمانىدا دىيىت (بى الدىن بخۇلە، 2016: 87)

ئاشكرايە كۆ ھەر زمانەكى پىنگهاتى خۇيا تايىتە ھەيە، بۇ نموونە پىنگهاتى زمانى كۆردى ژ (بەكر، بەركار، كار)، زمانى ھەرى ژ (كار، بەكر، بەركار) پىكدهيت. د جۆرى دوو بى لاداندا گۆھورىن دىيىتە زمانىدا دكەن، ئانكو پىش و پاشىن دناقبەرا (بەكر، بەركار، كار) بىدا ژ لاپى رىستى قە دكەن، يان د پىشگر و پاشگرىدا ژ لاپى پەيىش قە دكەن. د لادانا پىنگهاتىدا گەلەك جارن ھوزا ئان بەرەف ب كارھىنانا زاراشە دىيىتە داکو كارتىكرى بگەت و ئەف چەندە ژى ئىك ژ تەكىكىن لادانى نە. واته مەردم ژ لادانا پىنگهاتى ئەمە سەرىنچىيا ئەوان ياساين راپهاتى ئىن رىستەسازيا زمانى (بو حامد ابتسام- طراد ياسين، ۲۰۲۰: ۲۴)

ھەروەسا ئەرەگون دىيىت: ھوزان ناھىتە ھەبوونى ھەتا رافەكرن/تامل بۇ زمانى نەھىتە كرن قە، دووبارە چىكرەنەكا نو بى زمانى ھەيتە كرن، كۆ پىنگاڭ پىنگاڭ د وى چىكرنا نوویدا ياپىدقشە سەر و سچاين ئىن چىكر بىن زمانى وەك ياساين رىستەسازى و ياساين گوتارى ھەيتە تىكشكاندن. (بو حامد ابتسام- طراد ياسين، 2020: 24). ژ لادان بىن پىنگهاتى وەك: پىش و پاشىنچىستى، ئىرن، دووبارە كرن، ھەمەرى بىن پىنگهاتى. بى چەندى بۇ مە گرئىكيا لادانا پىنگهاتە بى ديار دىت.

ھەزىيە بىژىن زمان ژ بەشىن ئاخىقتى پىكدهيت وەك:

ناف: ئاف بەشەكى گرئگ ژ زانباريان د پرائىيا دەقاندا قەدگۆھىزىت. (شىرزاد سىرىرى عەلى و ئاراز موئىب، 2016: 27) وەك: نەوروز، ئافان، كاۋە، لانا،

ھەفالىف وەك: جوان، پىس، كرىت،).

ھەفالىك: ئەركى ھەفالىكارى ب گشتى دىيىتە (تەمامكەرى كارى بىژ و بى بىيژ). ئانكو ئەركى وى د رىستەسازىدا ديار دىت، كارى وەسەدكەت ژ لاپى (دەم، جە، چەوا) يارويدانى. ھەفالىك ژى دىيىتە چەند جۆر بى شىۋەي:

آچەندى: (گەلەك، پىچەك، ھەندەك، كىم كىم، زۆر زۆر،).

ب-چەواي: (چەوا، باش، خراب، ب چاف شورى، ب دل خوشى، ماقولانە، شىرانە، ب جوانى،).

پ-دەمى: (ئەفرو، دوى، پىر، دوزبە، پىزار، ئەف سالە، ئەم ساتە،).

ت-جەمى: (سەر، بىن، رەخ، ل سەر، ژ دوور، دوور دوور،).

ج-رىكەستى: (ئىك ئىكە، دوو دوو، ئىك ئىك، سى سى، باش باش، جوان جوان، لاو لاو، ھىدى ھىدى، كىم كىم،).

چ-نەرىنى: (ھىچ، ب ھىچ شىۋەيەكى، ب ھىچ ئاۋايەكى،).

خ-جەختكرى: (ھەر، پىنگومان، ھەلەت،).

ح-دووبارەكرن: (ھەمىشە، ھەردەم، دەما، بەردەوام، دىسان، سەر ژ نوى، دووبارە،).

د-ھۆي و ئەگەرى: (ژىرسا، ژ ترسا، ژەم و كوفانان، ...) (شىرزاد سىرىرى عەلى و ئاراز موئىب، 2016: 345).

ئامرازىن پەۋەندى: ل پىشيا نافەكى يان ھەفالىف يان ھەفالىف دىيىتە، وەك: (ل، ژ، بۇ، د، ب، ھ، بە، لە، ژۇ، لەبۇ، لەگەل، ل گەل، ھەتا، تا، ھەتاكو، بى،).

ئامرازىن لىكدانى: (بەلى، لى، چوئكى، چوئكى، بەلام، بەشكو، ھەتاكو، ھەتا، داکو، ژبەركو، ئەفجا، بەلكى، قىنجا، ئىنجا، پاشى، ...) ئەفە رىستان لىكەن.

ئامرازىن سەرسورمان: وەك، (مخاين، تەھەم، پەع، ئوحوو، پەك، تەع،).

ئامرازىن گازىكرى: وەك، (ھى، ھۆ، ئۆ، ۆ، ئى، ئەمى، گەلى،).

جەنفا: وەك، (مەن، تە، وى، ئەز، تۆ،).

جەنفاي پىرسى: وەك، (كى، كى،).

-پارتىكەل كارىن هارىكار: وەك، (دەڭىت، دىت، دەتو، رەنگە، خوزى،....).

-ژمارە: ژمارە دىتە سى جۆر:

آ- بنجى: (دوو، سەد، هزار، ...)،

ب- پىكخستىن: (چارچار، سى سى، ...)،

ج- كەرتى: (نېشەك، چارىكەك، ...).

-پىشەند ژى وەك: (.....(دا)، د(را)، د (فە)) وەك (د ژوردا، د دەرگەھىرا، د خايڭە).

-كار: ژ لايى پىكخاتىن فە دىتە سى جۆر بى شىوئى: ۱-سادە: (هات، چوو، وەرە،)، ۲- دارژاوو: (داگرت، راگرت،....)، ۳- لىكدايى: (دلدار، ھابەرز، ...).

ئەفە بەشىن ئاخىتىن نە د زامانى دا، ھەرتىكستەك ئەدەبىي دىت دىت مەنى ژ فان ھەمى جۆرىن بەشىن ئاخىتىن وەرگىت. دەمى دچە دناف زامانى كوردىدا دھىنە بكارھىنان، ل دويىف ياساين پىستەسازيا ب زامانى كوردىدا كاردەكەن، پىستەسازيا زامانى كوردى ژى ب شىوئەيەكى ل دويىف فنى ياساين (بەكەر، بەركار، كار) كار دكەت. ئەم دى ھەولەين چەندىن دياردين لادانا پىكخاتىن واتە لادانين زامانى دھىنە ديار كرن.

۱-۲- پاش و پىش ئىخستىن: مەرەم پى پاش و پىش ئىخستىن كەرسىتىن پىكخاتىن پىستى. دى ژ دوولاياشە دھىنە ديار كرن.

۲-۱-۱- ژ لايى دىگىسازىفە: ژ لايى دىگىسازىفە و لىوئىف ياساين فۇتولوزى پاش و پىش ئىخستىن دىتە ھەگھوژر پىنا دىگى مەرەم پى ئەو ھەك ھەندەك جارەن د ھەندەك پەيئاندا دوو دىگ ھىن خۇ پىككەگھوژر ئەف پىككەگھوژر ئەف ژ ئەنجامى ھەفنىشينا وانە (شىرژاد سەبرى ەملى و ەبدولسەلام نەجمەدىن ەبدوللا، 2019: 190)، بۇ نەمۇنە:

/ەدر/ > /ەدر/

/بەفر/ > /بەفر/

ئەف دياردە د ديوانا ھەپارە دا نەھاتە دىتن.

۲-۱-۲- ژ لايى رىزمانىفە: دىتە دوو بەش (پەيىسازى و پىستەسازى).

۲-۱-۱- پەيىسازى: مەرەم پى پاش و پىش كرن د ئاستى پەيىندا، ب چەند شىوا ديار دىت.

۱- پىش و پاش كرن پەيى لىكدايى: مەرەم پى پاش و پىش كرن د پىكخاتا درووستىكنا پەيىندا.

د رۆز و شەفەكەييا گولەك بوو

گولەك پىن خوش و جوان (عارف ھىتو، 2010: 34-35) پەيى لىكدايى (شەف و رۆز) دىرمانى كوردىدا دھىتە بكارھىنان، بەلنى ھوزاڭانى پىش و پاشى كرىيە، ئەف چەندە ژى وەك داهىيانەك و چىزەك نووي دەتە وەرگى، ھەروەسا بۇ گرنگىيا ديار كرن دەمى.

۲-۱-۲- پىستەسازى: مەرەم پى پاش و پىش ئىخستىن كەرسىتىن پىكخاتىن پىستى، ئانكو بەروفاژىيا ياساين پىستە سازىن، ئەف پاش و پىش ئىخستىنە يا ب مەرەمە. ب چەندىن شىوازا دھىتە بەرچاف.

۱- پىش ئىخستىن ئامرازى پەيىوئەندى: ئامرازى پەيىوئەندى دھىتە پىش بەكەرى يان دەستىپىكا پىستى. بۇ نەمۇنە.

باران..

من توشى جوانى دىكەت و جوانى

خوشىيەكى بالىدەمە كارمىنى

كارمىنىن پى بارانى

پىھەدارى و قىلپىن

ل پىابانا ژيانا مەت، دىكەت نەانى

ئەز ب بارانى جوان دىم (عارف ھىتو، 2010: 6) ل قېرى پىش ئىخستىن ئامرازى پەيىوئەندى (ل) و بەركارى نەپاستەوخۇ (پىابانا) ل بەرى بەركارى راستەوخۇ (ژيانا مەت) ھاتىيە، ئەف چەندە ژى بۇ مەرەمە ديار كرن ھىيە و گرنگىيا وى.

ل سەر چىكىن بارانى ب پىشە دىم و

بارەكەك د مەنا د بارەت

ئەز ژ وارەكى وەزەر دىكەم و

وارەك ب كەمى ل من دىكەت! (عارف ھىتو، 2010: 8) ھەروەسا ل قېرى ھوزاڭانى گرنگى دايە چەواتىيا ھى ب پىكا ئامرازى پەيىوئەندى (ل) و دگەل پەيى (سەر) ھەڭلەكەرى ھى دروستىكرىيە، ئەركى وى وەسفا ھى پىيدانا كارى دەتە ديار كرن ھەروەكى ھوزاڭانى د تىكستى خۇدا ديار كرى ئەو ھەم، كۇ ل سەر چىكىن بارانى پىشەچوونى دىكەت. ئانكو ئەو ھى وى مەرەم پى.

ئاسانى بارەكەك دىوار بارەند

ھەروەك پىش مەنە، بو تە دىكەت

پى ھەر بارەكەكى، ەفرەك دىمەت

ئو ژو مەنا ھەر ەفرەكى..

گولەك ب بىشكۇز كەش دىت و د بىشكۇرىت. (عارف ھىتو، 2010: 9) دىسا ب پىكا ئامرازى پەيىوئەندى (بو) دووپاتى بۇ پىيدانەك دووبارەكەرى و پى گومان كۇ باران بارىنە، ھاتىيە پىش ئىخستىن ژۇ گرنگىيا پىيدانەك دووبارەكەرى.

۲- پېش ئىخستنا بەرکاري بەري بکەري: مەرم پى پېش ئىخستنا بەرکاري بەري بکەري پستى، ئەف ديارده ب رېژەکا گەلەك کىم د ديوانا هەلەلار تىدا هاتىە بکار تىنان، بۇ غوونە:

هەکو مەر بارانەك د بارىت

ئەز ب خەريى

دەينە ل هېشا بارانەك دى

دا ژى بريت كانىكا هەست و

شەرەكا نوى (عارف حيتو، 2010: 9) هەروەسا دق تىكستىدا هوزاڤان بەرەف تىكشكاندنا ياساين پستى قە چوويە و بەرکاري راستەوخو (هەكو) پېش ئىخستىە بەري بکەري. ئەف چەندە ژى بۇ مەرەما دوپاتىكرن و چەسپاندېيە.

۳- پېش ئىخستنا كاري: مەرم پى پېش ئىخستنا كاري پستى بۇ پېشيا بکەري يان بەرکاري، بۇ غوونە:

هەكو مەر بارانەك د بارىت

ئەز ب خەريى

دەينە ل هېشا بارانەك دى

دا ژى بريت كانىكا هەست و

شەرەكا نوى (عارف حيتو، 2010: 9-10) كاري (دەينە) هاتىيە پېش ئىخستى ژ بۇ مەرەما دوپاتىكرن و گرنگاي پويانا كاري.

روحا من زىندانكر و دلى من،

بەردا دناڤ ئاڤىدا (عارف حيتو، 2010: 44) هەروەسا دق تىكستىدا كاري (بەردا) هاتىيە پېش ئىخستى بۇ مەرەما دوپاتىكرن و گرنگاي پويانا كاري.

۴- پېش ئىخستنا هەڤالكر و بەرکاري نەراستەوخو بەري بکەري: هەڤالكر هە ژ نافي، وى ديارە ژو پتر دياركرنا كاري دەينە بكارهينان، بەرکاري راستەوخو ژى ل پشتى ئامرازى پەيوەندى و ژو دياركرنا چەواي و جىي و دەمى كاري دەتە دياركرن. ل دويف ياسا پستەزىا كوردى دكەفە پشتى بکەري. بەلى بۇ مەرمى هوزاڤان پاش و پېش دكەت.

خوزى..

رەككى تە ل بەر باخچەين

بەر دەرگەنى مالا مە صورگول با

وەك باخچەفانەكى ب وەفا

هەر رۆژ سىڤىڤى ژ بو دىدارا تە هاتىام. (عارف حيتو، 2010: 10) هوزاڤان قىايە ژ ياساين رىكخستنا پستى ب دەرگەفەت، داکو مفاي ژ وانا سىپانتيكى بىنييت بۇ ئامازەكرن ب دەمى (هەر رۆژ سىڤىڤى ژ بو) سەرنجى دانە سەر.

۵- پېش ئىخستنا كاري بەري بەرکاري:

وەلاتى فەيسان بوو

لنى ترسىنوك تىدا خەتەرن (عارف حيتو، 2010: 34) ل قىرى دىبابا گوت با (لنى ترسىنوك خەتەرن تىدا) ئەف پاش وپېش ئىخستىە هاتىيە پويانا داکو پتر سەرنجا وەرگى بکەت.

۶- پېش ئىخستنا كاري پېشەز بەري تەواوكر:

ئەف جىپانە مالا مە و هەڤالين من

ئەف خۇپانە دىيى مە و كەوالين من (عارف حيتو، 2010: 37) دق تىكستىدا دىرا ئىكى و دوويدا كاري پېشەز نەتەمامە ب نافي بوونا كەينوونى ژ لاي شىانتيە تىنەپەرە، كۆ مۇرفيا بىيات بۇ دەمى نوکە سەرە، ئەفجا پىدق ب تەمامكرىيە بۇ تەمامكرنا وانا وى د رستىدا، ئەف كاري پېشەز هاتىيە پاش تەواوكرى دووى، پىدق بوو (ئەف جىپانە مالا مە و هەڤالين مە) و (ئەف خۇپانە دىيى مە و كەوالين مە).

۲- ۲- ژيەرن:

ژ دياردين پىكهاڤ يا دىنە ئەگەرى لادان ژيەرن ئەوا گۆهۆرىنى د ئاسق رستىدا دكەت، (بو حامد ابىسام- طراد ياسين، 2020: 46) بو حامد ابىسام- طراد ياسمين pdf1. مەرم ژ ژيەرن ئەو چەند پەيف ژ رستى يان چەند رستە ژ گوتنى پېنە ئىخستى يان ژيەرن. بەلى ب مەرجهكى ژيەرن هەر رەگەزەكى يىت نەپتە ئەگەرى تىكدانا وانا. ژيەرن چەند جۆرىن هەين.

۲-۱- ژ لاي دەنگسازىيە:

لادانا فۆنچى مەرم پى لادانا دەنگەكى يان پتر د فۆرمى پەيفىدا، ئەف لادانە ژى بۇ مەرەما يان رىتا شەريە يان بۇ مەرەما كورتكرن و پارستنا موسىقايا شەريە. (عەبدولسەم نەجمەدين عەبدوللا، ۲۰۰۸: ۱۱۶).

۱- ژيەرن فۆنچى: ژيەرن فۆنچى ب ئىك ژ جۆرىن لادان دەينە هۇمارتن، ژيەرن فۆنچى گەلەك جارن بۇ مەبەستا هەفسەنگىيا كىشى دەينە ئەنجام دان (عەبدولسەم نەجمەدين عەبدوللا، ۲۰۰۸: ۱۸۰) ژيەرن فۆنچى ب سى شىوايە، هەر وەكى ل خوارى دى دياركەين:

آژيەرن دەستپىكا پەيفى:

لنى ل دەمى چاڤين من ل فنى دق فەبەروين (عارف حيتو، 2010: 52) فۆنيا /ه/ ل دەستپىكا پەيف (ئەفنى) هاتىيە ژيەرن، پىدقنىيە ئامازى ب وى چەندى بکەين كۆ د زمانى كوردىدا دەمى دەنگى قاول ل دەستپىكا بركى دەيت پىدق ب دەنگى [د] داکو دەنگى قاول پېتە دركاندن، ئەف ژيەرن دەستپىكى بۇ مەرەما لەزاتيا دركاندى و كىمكرنا دەمى دركاندى.

بۇ وى رۆژا تو دىيە پەيف (عارف حيتو، 2010: 77) لقيرى دەنگى (د) يى هاتىيە لادان د جىناقى (وى) دا.

ب-ژێرنا نێشکا پەیتی:

ئەز ناخۆشەم کۆ دووژمن ژ پشت دەریا بێن (عارف حیو، 2010: 51) د پەیتا (بێن) دا فۆنیا /ه/ ژ نیشا پەیتا (بێن) هاتییه ژێرن.

ئەقینی وەک مەتییه.. هەردوو مۆدارن

ژ نیشکافە دەین و ل دەسپێکی هەردوو

مۆدارن (عارف حیو، 2010: 32-33) دناف فی تیکستیدا د چەندین پەیتاندا هەندەک دەنگ بێن هاتییه ژێرن، بەلێ نەبووینە ئەگەری گۆهۆرنا واتای، بەلکو بۆ ئەگەری هەبوونا دیالیکت و هەروەسا خوشیا درکەندنی و کێیا وزی و لازاتی درکەندنی بۆ گەهانا واتای، وەک (هەردوو) د ناخۆشیدا دەیتە گۆن (هەردوو)، بەلێ پیتا (ک) هاتییه لادان، هەروەسا د پەیتا (نیشکافە) ژ شیتوی دروست (نیشک) واتە پیتا (ی) هاتییه ژێرن، هەمان شیتو ل گەل پەیتا لیکدای (دەسپێکی) ژ پەیتا لیکدای (دەسپێکی)، پیتا (ت) هاتییه ژێرن.

ج-ژێرنا دووماهییا پەیتی:

من بەر ب تەفە دەین و (عارف حیو، 2010: 55) ل قیری دوو فۆنیم ژ پەیتا (بەرەف) هاتییه ژێرن فۆنیا [ه] و [ف].

۲-۲-۲- ژ لانی پێژمانی: دیتە دوو بەش (پەیشسازی و رستە سازی).

۱- پەیشسازی:

۱- ژێرنا پاشگری:

ل بەندا تە، ئەزێ هاوولای و (عارف حیو، 2010: 54) پاشگری (دا) یی ژ پەیتا (تەدا) هاتییه ژێرن.

۲- رستەسازی:

۱- ژێرنا بکەر:

هەکو دەتییه دەف من

چاقلین خووە سۆر نەکە

سپایانی ل دیتی خووە نەدە

تو پشکەکی ژ زاتی گەش و جوانی خودی

ب مکیایی.. جوانی تیک نەدە. (عارف حیو، 2010: 20) دفی تیکستیدا جێهانی (تو) ب ئەرکی بکەری هاتییه ژێرن، بەلێ ب ژێرنا وێ واتا نەهاتییه تیکدان و دەمی وەرگر دخیونیت فی تیکستی وەرگر د مێشکی خۆدا ئەو جێهانی چ هاتییه ئێنس یان نە ئیکسەر تیدگەهیت یی ئاگای یا وێ چەندی کۆ نەهاتییه ئێنس. چونکی دمیشکی ناخۆشکەری کۆردا یی هاتییه راھاتن و دووبارە بووی زۆر ئەو یاسایین رستەسازیا زمانی کۆردی.

تە.. جوانی یا خەمەکا ئیدمەک هەبوو

ل پێشیا تە دچوو

لێ ل دەسپێکا ئادارەکی

خەما تە یا ئیدمەک و مات

د ئاورین من هەلنکەت و ب دیبار پە بو ئالا

هەر ئەسریا دچاقلین خەمکیندا مەلصی

داخوازەکە ژێر کەنێتی. (عارف حیو، 2010: 24) هەردیسان دفی تیکستیدا بکەر (ئەو) هاتییه لادان، بەلێ چ کارتیکن ل واتا سەرەکیا رستی نەهاتییه کەن.

دووی ب شەفی

من خەوێکا ب تەفە دیتی و بو تە نە گۆت! (عارف حیو، 2010: 31) هەردیسا دفی دیتیدا بکەر هاتییه لادان د رستا دوویدا پیدفی بوو گۆتیا (من بو تە نە گۆت).

قێرا دچم و

پێرا دچم و دێژم ئوخەیی

بو وێ ژۆلا تو دبیە پەش

ل ئاف سترانا ئاوازی یا ب عۆد و نەمی. (عارف حیو، 2010: 77) لئیری جێهانی سەرەخۆ (ئەز) ب ئەرکی بکەری رادیت هاتییه لادان. دفیابا گۆتیا (ئەز قێرا دچم)، (ئەز پێرا دچم) هەروەسا شینا گۆتیا (ئەز دێژم ئوخەیی).

۲- ژێرنا ئامرازی نەری:

مەن وەک عشقییه..

یی هەزێن پێشومەخت و پێلارن (عارف حیو، 2010: 32) لئیری ئامرازی نەری (ی) هاتییه ژێرن، پیدفی بوو گۆتیا (و یی پێلارن).

۳- ژێرنا ئامرازی پەپوهندی:

هەز.. من بەر ب دیبارەکا دێهە دەت

شەر، هەلوێستەکی ددانته بەر من و (عارف حیو، 2010: 34) دفی تیکستیدا ئامرازی پەپوهندی (ل) هاتییه ژێرن ل دوو جێهانا، بەلێ کارتیکن ل واتای نەهاتییه کەن، پیدفی بوو گۆتیا (من ل بەر)، هەروەسا (ددانته ل بەر).

هەستەکا کەل دکەتە بەژنا دلینی یا من

ئوو هەزەرەکی.. (عارف حیو، 2010: 37) هەردیسان ئامرازی پەپوهندی (ل بەر) هاتییه ژێرن واتە (هەستەکا کەل دکەتە ل بەر بەژنا دلینی یا من).

۴- ژيئيرنا كارى بن هيزر بوو يا (كهينون):

د رۆژ و شهه كيدا گولەك بوو

گولەك تېن خوش و جوان (عارف حيتو، 2010: 34-35) دقنى ديريئدا پندى بوو كارى بېنيز هاتبا بكارهينان، بهلى هوزاشانى بېنيزيا كارى بو خو بكارهينايه، نهكه نهو بخو بى شيوهيه (گولەك تېن خوش و جوان بوو).

۵- ژيئيرنا ئامرازي ئامازەكرنى:

قنى سترانى بېنەكا قنى

وهكو بېنەكا لهشنى ژنهكنى

ژنهكا مهفنديار

ئافنى ل كونهه درهشينيت و

ژيان ل بهر بى تين من

دكته نوويهار. (عارف حيتو، 2010: 25) ل دهستينكا نهقنى تيكستيدا ئامرازي ئامازەكرنى بن هاتيبه كورنكرن و پشكا ئيككى (نه) ژنى هاتيبه ژيئيرن، ئەف چهنده ژى ئيك بو خوشيا گوتنى و ههروهسا بو ريتا رستى ژى ئەف چهنده هاتيبه نهجامدان.

۶- ژيئيرنا نيشانا دوخى تيان:

ههكو ههس بارانهك د باريت

ئەزب خهريى

دەمينه ل هيشيا بارانهك دى

دا ژنى بريت كانىكا ههست و

شهرهكا نوى (عارف حيتو، 2010: 9) د نائى (بهرايهك) دا پندى بو ئامرازي دوخى تيان (ا) بو ئير ل گهل هاتبا ل دويف ياسا رستهسازى چوكنى دوماهيك گريه، بهلى دهمى هاتيبه ژيئيرن نهوويه نهكهركى تيكدا واناى، بهلكو كيم وزه و خوشيا دركاندنى ئەف چهنده هاتيبه بكارهينان، ههروهسا د بهيكا (بارانهك دى) پيتا (ت، ر، ژ) (دى) هاتيبه ژيئيرن بو ههمان مهردم بوويه.

ئوول دوايى، ژ نوو من زانى

توژن نه بوويى

توخهونهك بوويى

خهونهك خوش و مهزنده بوويى

تو دهوك بوويى. (عارف حيتو، 2010: 36) نيشانا دوخى تيان (ى) هاتيبه ژيئيرن واته (تو دهوكى بوويى).

۷- ژيئيرنا بهركارى:

من ژ دل دقيت،

كهنى وكرىا خوه ته بؤريهم (عارف حيتو، 2010: 35) د ديئا ئيككى دا ئەركى بهركارى هاتيبه لادان. واته (من ئەو ژ دل دقيت).

شعريين جوان

ميناكچين قهشهنگ و كچين

فهره ب تىي دكهل روونم و ب تىي بخوونم. (عارف حيتو، 2010: 19) د ئەقنى تيكستيدا بهركار و كار هاتيبه لادان، لئيرى چهسپاندىن ياكهفتيه سهركهري، ئەف چهنده ژغ هوزاشانى ب مهردمه كريبه: داكو سهرخى بو لايى بكهري بهت.

چافين من ب قانديشه كولكر و ديتنا من،

هيا لا دنيا رتيا (عارف حيتو، 2010: 45) ههروهسا دقنى ديريئدا (هوان) هاتيبه ژيئيرن كو ب ئەركى بهركار راديت، واته (چافين من هوان ب قانديشه كولكر).

۸- ژيئيرنا نيشانا خسته سهرك:

توخهونهك بوويى

خهونهك خوش و مهزنده بوويى (عارف حيتو، 2010: 36) نيشانا خسته سهرك (ا) هاتيبه ژيئيرن واته (خهونهكا خوش و مهزنده بوويى).

۹- ژيئيرنا نيشانا ريكههفتنى/جيهنافى لكاو:

ئاخ وهلايى من، ئەمويى تارين

ئاخ تارينا من، ئەموا وهلات

داكيريكرمان ولات دىي (عارف حيتو، 2010: 53) دقنى تيكستيدا جهنافى (ن) بو كهسى سىي، كو ل گهل كارى تيهريى بوريه هاتيبه ژيئيرن.

۱۰- ژيئيرنا كارى: ههروهكى دقنى تيكستيدا ديارديت

دزانم..

ئەز تيههنگم و جهزا تەزى پەشەن

لې دەستين من..

چافين من..

لېڭلېن مەن ھەممى خاھەش ۋە ئېلىش مەن

پەلەن ۋە دىگەل تە دە پەلەن. (عارف ھىتو، 2010: 18) دىڭ تېكىستىدا دىڭ ھەردو دىراندە كار ھاتىيە لادان.

چاقىن تە ئېلىش مەشت راز ۋە ھەم

دەخوشىدا..

ل خۇشى يا ھەلەستەك مەن دىگەل. (عارف ھىتو، 2010: 77) لىڭرېدا ھەردىسا ھوزاڭانى لادانە كارى ھاتىيە كەن؛ بەلكو بىننى بىكەر (چاقىن تە) ۋە ھەفالىف (مەشت راز ۋە ھەم).

۱۱-ژېرنا پەستى:

باران..

مەن توشى خوانىي دىگەل ۋە جوانى

خۇشەيەكنى پالەستە كارسانى

كارسانىن بىن بارانى

بىيەدارى ۋە قىللىي

ل بىيانا زيانا مە، دىگەل نەئى

ئەز ب بارانى جوان دەم (عارف ھىتو، 2010: 6) ل دەستىدا تېكىستىدا پەستە ھاتىيە ژېرنا؛ ئانكو ھەم پەستەك بىت دىرمانى كوردىدا پەندىيە كارەك تېدا بىت ئەو كارە ژى ژ بىيات ئەسپىكت ۋە مۇرەپىن دەمى لگەل بىن ئەگەر نە پەيڭ بىننى نەشەت پەستە، ھوزاڭانى قىيە چەختى بىيخە سەر نەئى كۆ ئەوژى پەيڭا (باران) دا كۆ ۋەرگەر ھەزرى د رامانا پەيڭا باراندا بىكەت.

۲- ۳- دووبارە كەن:

دىارەكە زۇرا بەرپەلاڭە د شەرىدا ۋە تەشتى سەير ئەفەيە، كۆ ئەف دووبارە كەن پەلەكنى گارىگەر د تېكىستى دا دىيىت، واتە مەرم ژ دووبارە كەن زىدەركەن دەرىنە ئىنە، بەلكو جوانى ۋە قەدرەكى مەزەن دەتە تېكىستى (بو حامد ابىسەم- طراد ياسىن، 2020: 49) بو حامد- طراد ياسىن pdf1. ل ۴۹. مەرم بىن دووبارە كەن پەيڭەكىيە بىن دەرىنەكى، ژېو دووبارە كەن ھەزەكى د مېشەكىدا. ھەز ژى ۋەك ۋەسەفەرن بىن پەسەندەرن بىن گالەنە بىن كەن بىن مەزەركەن تەشتى/زىدەركەن، ھەمەشە كەن. واتە ئەفە ئەو ھەزەنە بىن ھوزاڭانى مەرم بىن. دووبارە كەن ب چەندىن شىوا دىار دىيەت.

۲-۳-۱- ژ لاپى دەنكەسازى:

۱-دووبارە كەن دەنگى بىن پىتتى مەرم بىن ب دووبارە كەن پىتەككى يە ل دەمى دەرىنە ئىنە، كۆ بارى دەروونىي ئىسەرى دەتە دىارەكەن.

شەرىن جوان

مىيا كەچىن قەشەنەك ۋە كەچىن

فەرە تە تە دىگەل رەزىم ۋە تە تە بىيەم (عارف ھىتو، 2010: 19) ھوزاڭانى ل قىرى پىتا (ن) كۆ ۋەن دەنگىن خۇدان سىيائىن نەرم ۋە نەمە ۋە ب رېكا دىن ۋە پەندوى پىتەكە دروست دىيەت، ژ دەنگىن كەرە، بەلنى ھوزاڭانى قىيا سىيائىن ئەفە دەنگى مەفان ژى ۋەرگىت بۇ دىارەكەن نەرم ۋە نولى ۋە جوانى شەرىن ل دەمى ۋەسەفەرنە ۋە دا.

۲-دووبارە كەن قۇتقى دىيەتە دوو جۇر، تاك قۇتقى ۋە جۇت قۇتقى (عەبدولسەم نەجمەدىن عەبدوللا، 2008: 160-165) ھەروەكى ل خوارى دىارەكەن:

آ-تاك قۇتقى: ب چەندىن شىوا دىار دىيەت، ل خوارى مەھەلدايە شىوتىن ۋە دىارەكەن.

ئەز ل بەر بارى بىيەم دەمەم

بايەكنى پايىزى..

كەز ل ئالەك ۋە ئەمىيا مەن دىا

مەن خۇشەك تەشە ھافىنى

ژ ئەمىيا خۇشە قەدەملى (عارف ھىتو، 2010: 57) دىڭ تېكىستىدا قاولى [۱] دووبارە بويە، ئەفە ژى دووبارە كەن ژ جۇرى رېكە.

ژىنا تەمەل ۋە شەرىن ھەمى

ب كۇبارى ۋە ھەيەكەتە خۇشە

كەتەشە دەھنىت سەر ژ نوى

ژ خەياتە تە شەرم دىگەل ۋە

ژ ۋەغەرا تە پەشەنە

ھەم تەشتەككى تە ژ قى زىيانى ۋەرگەرتى (عارف ھىتو، 2010: 59) دووبارە كەن كۇنەسۇناتتا ئىككى، ژ جۇرى دووبارە كەن تاك قۇتقىيە يا رېكە.

مەمەن چ ھەيە، بىن مەن چ دىيەت؟

ھەم خەمەكەل مەن مېشان

نەمەمكىنەتە ژ دەردى قىيائى

ھەم خۇشەكە ئەز ل ب مېشان

نەمەشەتە ژ رەمەشەگىيائى

خەمە قىيائى ۋە خۇشى يا كەريائى

دەرگەھەكىل ھەزرىن كىيىۋىنى قەدكەت و

كارمىساقى دىكەتە ژيان (عارف حىتو، 2010: 63) ھەردىسا دووبارەكرنا فۇنيا /ن/ ل دوماھىيا پەيقان. دووبارەكرنا رىكە.

من شعرەك ژ پەيڭىن گەرم دانا

ب بەلكى كەسكىنى دارەكا بەردار يانا

ئوول سەر چوارچۇڭى دەپەكى پاراستى

ئىخستە بەر پەنجەرا چاقىرى و ئۇنا

پەيڭ جووت ب جووت

ل پاپۇرا ئەقنىڭ سوار كىن و

بەر ب پىڭگەھا تەنا چوۋىن!!

ل بەر باراق تەم ژ كۆنەھان ئافىلىۋىۋىن و (عارف حىتو، 2010: 17) ھەرەسا دىڭ تىكىستىدا دەنگى [ر] ب شىۋەپەكى دووبارەكرنا نارىكە، واتە دەنگى [ر] ل دەستىپىكى و ئىقەكى و

دوماھىيا بەرگى ئى دووبارە بوۋى، ژەر ئەقنى دووبارەكرنى موسىقا پەكا تايەت دايە ئەقنى تىكىستى كۆ بۇ ۋەرگى ژى ياخوش بىت.

ب-دووبارەكرنا جووت فۇنىڭ: واتە فۇنىڭ جووت جووتە دووبارەكرنى، ھەر دىسان ب چەندىن شىۋا ئەق ديارە دەيتە دىت. ھەرەكى ل خوارى دى دەپنە دياركرن.

ئىدى تەما. ئەز ب سەعتان، (ە +م)

كۆھدارى يا دەنگى تە ب بەكم (ە +م)

ئىدى تەما. ئەز ب رۇژان، (ە +م)

ب ئىدەكى ئىچىرا دىتە تە بەكم (ە +م)

ئىدى تەما. ئەز ب سالان، (ە +م) (عارف حىتو، 2010: 26) دىڭ تىكىستىدا ژ جۇرى دووبارەكرنا جووت فۇنىيا ھاۋىپەندى ئىككىرتى يە، دووبارەكرنا ژ جۇرى قاول و كۆسۇناتە.

ھىز. من بەر ب دىدارەكا دىشە دىت (ە +ك)

شەر، ھەلۋىستەكى دىتە تە بەر من و (ە +ك)

خامە بىشكۆزىن شەرەكا دى دىكەت (ە +ك) و (ك + ە)

تەز ل ۋەلاتەكى ب رىشە دىچم و (ە +ك)

پىلافا من..

ھەست ب ئاخا ۋەلاتەكى دى دىكەت. (ە +ك) و (ك + ە) (عارف حىتو، 2010: 34) دىڭ تىكىستىدا دووبارەكرنا ژ جۇرى ھاۋىپەندى ئىككىرتى پىچەۋانى يە، ھەر دىسا قاول و كۆسۇناتە

يان بەرۋاقاڭىيە.

ھەزرا ئىنى ئناف چاقىن كەشدا كاركر

دناڭبەرا ئەقنىڭ و خەرىپىنا

ۋەلاتى من..

من گەرم دورىڭ ساركر. (عارف حىتو، 2010: 55) دىڭ تىكىستىدا دووبارەكرنا فۇنىان ژ جۇرى ھاۋىپەندى ئىككىجودا ۋەكۆنىكە.

داكىرەكران ۋەلات دىزى (ا + ن)

دا لەشى ئارىڭى بگەزىن (ن + ا) (عارف حىتو، 2010: 53) دىڭ تىكىستىدا دووبارەكرنا فۇنىان ژ جۇرى ھاۋىپەندى ئىككىجودا پىچەۋانەيە.

۲-۳- ژ لايىڭ رىزماڭى: دىتە دوو بەش

۱-پەيشاسى: دووبارەكرن د ئاستى مۇرۇلۇجىدا، ھەژىيە دياركەمىن كۆ ھەندەك زماڭان دووبارەكرنى ب جۆرەك ژ جۇرىڭ پىرۇستىسا زىدەكرنى دىزىمىن (عەبدولسەم نەجمەدىن عەبدوللا، 2008:

191).

دووبارەكرنا پەيڭى يان دەررىڭى مەرەم بىن دووبارەكرنا پەيڭەكى يان دەررىڭەكى يە ژ بۇ گەھاندنا ۋاتايەكى و دياركرنا ھىزا كارتىكرنا وى يە. ب چەندىن شىۋا ديار دىت.

۱-دووبارەكرنا دەستىپىكى:

ل دەمەكى..

من ھەز ژ كەسەكا ۋەك تە كر بوو

من دانا بوو

كۆ ھەز ژ كەسەكا ۋەك تە بەكم

تەما بۇرى ھەپارە بوو

تەما دىڭ ھىت خەپارە بوو (عارف حىتو، 2010: 14) دىڭ تىكىستىدا د ھەدو دىزىن دەستىپىكى ئىك فۇرمى زماڭى ئى ھاتىيە دووباركرن ل دەستىپىكىدا، پاشى ل دوىڭ دا ھەردىسان ب

فۇرمەكى دىن زماڭى ل دىزىن دوىڭ را ھەمان شىۋە ل دەستىپىكى دووبارە بوۋىيە.

ھەر ژ ۋى رۇژ..

تە كۆپىڭى گىزىپا خە دانا پە ئناف ھەزرا مىندا

من دىمى ھەزراڭى كىرتى

دا كەسىنى دى جىنى كۈپىنى تە تەنگ نەكت

ھەر ژ وى رۇژا..

تە ئەقنىنى يا فى وەلاتى ھافىتىيە دناڧ دلى

مندا (عارف حىتو، 2010: 60) دڧى تىكىستىدا ئىك فۇرمى زمانى بى ھاتىيە دووبارەكرن ل دەستىپىكا چەند كۇپلا.

۲-دووبارەكرنا دوماهىكى:

پەرافا پارچە ئۇن پەخشانا پىر يوويى

ئالا بى ئاخا ئاھۇرا ژى يوويى

رەنەقا رەختى رومەت نوويويى

تەلىسما تەرحا تراشا قەت نە تىر يوويى

ياومر و بارىن ئۇسنى نە ياخيويويى

دىلارى بو تە. ئەمى عشقا ژ نووفە نوويويى! (عارف حىتو، 2010: 10-11) ئەڧ تىكىستە فۇرمەكى زمانى ل دووماھىيا دىران ھاتىيە دووبارەكرن.

خوزى..

رەنگى تە ل ياخچەن

بەر دەرگەھى مالا مە سورگول با

.....

.....

خوزى

دەنگى تە ل بالكونا مالا مە لىلىل با (عارف حىتو، 2010: 15) دڧى تىكىستىدا دووبارەكرنا ژ جورى بازەمى ھاتىيە رويدان، ئەڧ جۇرى دووبارەكرنى بۇ مەرەما دوپاتكرن و بىرئىنانا وەرگىيە

داكو پتر خوشىن بۇ وەرگى چىكەت. د ديوانا ھەپارەدا، دياردا ب دوماهىك ئىنانا چەند كۇپلان ب ئىك فۇرمى دىرى نەھاتىيە بكارھىنانا.

۲-پستەسازى: دووبارەكرنا بەشىن ئاخىڧتى ئەوين بەشدار دىن د دروستكرنا پستىدا. ب چەندىن شىوا ديار دىت.

۱-جىنناڧى لكاو:

بىى تە.. ئەز تىنمە

گولەكا سىس و بەھمە

بارانەكا ھافىنمە

خەمەكا شىن و قەكرىمە

دەريايەكم، كورە بى بە

ل دوورى يا تە، ب تىنمە و

خودى ل ئاستى تىلىياتى يا من مەزە

ئەشقا بزانە چەند مەزە! (عارف حىتو، 2010: 21) دڧى تىكىستى دا ھوزاھاننى مۇرڧيا پىكەڧتىنى بۇ كەسى سىنى تاك زۇرا دووبارە كرى، ئەڧ چەندە ژى بۇ زىرەكيا شىسەرى دىڧرىت

ھەروسا بۇ گرنگيا دياركرنا خەما خۇ بۇ ئەڧىنا خۇ دەردىت .

ئەز ب ھاتنا تەڧە دەنگىم

ب مىياكى تەڧە رەنگىم

ب دارا ژيانا تەڧە بەلگىم

ئەشقا چەما تە دل ھىلا

من ب تىنى بىلىسە ل ئافارى (عارف حىتو، 2010: 60) مۇرڧيا لكاو بۇ كەسى ئىكى تاك گەلەك جاران ھاتىيە دووبارەكرن، ئەڧە ژى بۇ دانا جوانى و خوشيا دركاندىن، ھەروسا ھوزاھاننى

ب پىكا ئەڧى مۇرڧىيى وەسفا ھەبوونا عەشقا خۇ دەربىيە و گازىدىن خۇ رادگەھىنىت بۇ گرنگىيا ھەبوونا وى د ژيانا وى دا.

ھەڧىيە دياركەين كو ئەركى مۇرڧيا پەيوەندىن ل دەمى بەرى پەڧىيى دەڧىن ئەركى بەركارى نەپاستەوخۇ يان ھەڧالكارى جىمى دەتە پەڧىيى بۇ ئوونە ئامرازىن(ل، ژ، ە، بۇ، بە، د — دا، ل

گەل، ژۇ، ژەر، ب، د، ل، ھەتا، ھەتد). ھەروسا مۇرڧيا لىكداڧى ئەركى وان ژۇ دروستكرنا پستەيىن لىكداڧى يان گرڧىن لىكداڧى، وەك(چونكى، ژەرگو، و، بەلى، بەلكو، يان، پاشى،

..... ھەتد). (شېرزاد سېرى عەلى و ئاراز مۇنىب، 2016: 67).

۲-دووبارەكرنا ئامرازى پەيوەندى:

ئامرازى پەيوەندى (ب) ھاتىيە دووبارەكرن، مۇرڧيا (ب) دگەل كارى ئەركى مۇرڧيا پىزەمانى وەرگىت، ل گەل ئاف و ھەڧالناڧى ئەركى مۇرڧيا دارشتى دىنىت. ژ لايى رىزەماتىڧە

ئەركى سەركى ئامرازى پەيوەندى دناڧبەرا كەرەستىن زەمانىدا گرڧىدەت.

نەشەھوئا ئىراتىيە..

چاڧىن من ب سىنكى تەڧە دكەتە ھوزان

نەڧاللاتى يا دلىنىيە..

ھىڧى يا من ب ھاتنا تەڧە دكەتە لەيلان

لنى دەرەكە.. دەرەنى ھەتتە

پ ئەنیا مەشە بوو یە چۆکان

پ تەمەز رووی، ل مالبچووکە کنى دى دگەرم

کو سەر ژ نوو مەمبەزکەت و

ژى ئەمە.. نوو بېت ژيان

ھەمى ھىي ئېن ھەلەستى بکەتە ژيان. (عارف ھیتو، 2010: 62) ھەروەسا دووبارە کرنا ئامرازى ب پتر ژچارە کنى د فنى تیکستیدا.

۳-ئامرازى پرسىارکرنى:

ما مەن چ ھەبە، يان مەن چ دیتىبە؟!

ھەر خەمەکا ل مەن مەشان

نە خەمکەتەرە ژ دەرەنى قىيانى

ھەر خوشبەبەکا مەز لى ب ژيان

نەخوشتەرە ژ رەوشا گریانى

خەما قىيانى و خوشى يا گریانى

دەرگەھە کى ل ھەزىن کىپووی فەدکەت و

کارمەساتى دگەتە ژيان. (عارف ھیتو، 2010: 62-63) ھەروەسا دووبارە کرنا ئامرازى پرسىارکرنى (چ) مەرەم ژ فنى دووبارە کرنا ئەو گومان و پرسىارى د مەشکى خەنەقانىدا دروست بکەت و ھەر خەندەقان بچۆ ھەزى د بەسقدانیدا ژى دا بکەت. ئەو دەمى ھوزاڭانى وینا بۆ ئازارین خۆ دگەھەت.

وہلاقی من..

وہلاقی شاعران بوو

لنى شاعروک تیدا سەرمەرن

وہلاقی من..

وہلاقی فەرسان بوو

لنى ترسەنوک تیدا جەتەرن (عارف ھیتو، 2010: 33-34) د فنى تیکستیدا ب ریکا ئامرازى پرسىارکرنى پرسار و گومان دروستکەرنە بۆ خەندەقانى، ئەف گومان بىرە دیتە ئەگەرنى پەیدا بوونا چەندىن پرس و ھەزەن.

۴-دووبارە کرنا ئافى:

ئاخ وہلاقی من، ئەموى ئارەن

ئاخ ئارەنا من، ئەموا وہلات

داکیرکەمان وہلات دزى

دا لەشنى ئارەننى بکەرن

ئارەنا من..

مەز ژى دنى چاڭەن تە دزم!

دا ھەسەلەن مەن ل دوف دیتە ئاخى بەزەن

فەرەقا مەن و ئەوان چىبە؟!

ئەم ب وەگەھى،

د ریکا ژياندا د مەرن

ل سەر تەرمى وہلاقی د ژەن

ئەو ژى وہلاقی دگەرتەن. (عارف ھیتو، 2010: 53) ب دووبارە کرنا ئافى (وہلات) مەرەم پى دانا سەنگ و بەرز بلىدىن يە بۆ وہلاقی.

۵-دووبارە کرنا ئامرازى ئامازە کرى:

تو.. ئەموا ژانا مینا وہلاتەکى

مەن دقيا تە داکیرکەم

تە ژ کوشەگەرنى دویرکەم

ئەم.. ئەموا کەسەن وەگەھەکى

ما دنى چەندەجا مەن ئەمفەلکەمى؟! (عارف ھیتو، 2010: 30) ھەروەسا د فنى تیکستى دا دا پەيڤا (ئەو) کو ئامرازى ئامازە کرى د دوو دیراند ھاتىبە دووبارە کرى، د دیرا ئىکى (ئەو) بۆ مەن ھاتىبە، د دیرا چاریدا (ئەو) بۆ نەزى ھاتىبە. ھەلبەت زامانى کوردی ژ زامانىن ئىکەنەنسایبە واتە پەيڤىن وى ژ يان ژ پەيڤەکى يان پتر پىکدەھىت و دشیاندايە سنورى مۆرفىن وى دەستەبشان بکەن. وەگە پەيڤا ھاتەقە ژ مۆرفىن (ھا(ه)ى+ت+دەقە) پىکدەھىت. واتە ب ریکا ئاستى وشەسازى دشین وەسفا زامانى بکەن، ئىک ژ ئەرکىن مۆرفىن ئەو ئامازە کرى، بەلنى ئامازە کرنا ئەوان ب جیانا ژ دەرڤە گریڤاى دەوروپەرنە(شیرزاد سیرى عەلى و ئاراز مۆنەب، 2016: 65).

۶- دووباره‌کرنا ده‌ررین یان په‌یښ:

من نه‌ئیت چوچیک مرن..

چوچیک عاشقن،

عاشق نه مرن و نامرن

ئەز بو مرنی ناکەم کەری

لێ بېرهاتنا تەرمین مریا من دگرین

هەروەکو بو چوچیکەک مری دکەمه‌گری

وہ راستی ٔئیت.. هەمی دمرن

عاشق و مەعشوق ئی دمرن. (عارف حیو، 2010: 28) دڤی تیکستیدا په‌یفا (مرن) د شەش دیراندا هاتییه (مرن)ی ژێ واتا یێن وی ئەوه وێرانکە و خەمەکا مەزنە و نەمانە، دڤی تیکستیدا هوزاشانی قیایه‌هستین خۆ ده‌رپریت به‌رامبه‌ر دلۆقانییا وی.

۷- دووباره‌کرنا په‌یفا لیکدای:

دوهی ب شەقن

من خەونەکا ب تەقە دیتی و بو تە نه‌گوت!

هەمی فالچی..

ب تەوتەم و ششتوکلین خۆفە کو موبون

کت کت و جوت جوت

من خەونا خوە کرە هەلبەست

هەلبەست ب گەرمیقه‌ سۆت

فالچییان خەونا من کەرت و

تو دناف چاقلین مندا دیتی

لێ خانێ..

دوورانی یا تە ئێی پێ بجەستیم

هێلی هێلی ژێن من دخۆت. (عارف حیو، 2010: 31) هەروەسا دووباره‌کرنا په‌یڤین لیکدای ب ڕیکا یاسا دروستکرنا هەفالکاری ڕیکخستی. ناماژەکه‌ بۆ وه‌سفکرنا کرایاری.

۸- په‌یفا دارژتی:

ب رۆناهی یا دیتتی د مرن

هەمی نالینین خەریلین و

هەستین کەلێن ئەهینێ (عارف حیو، 2010: 29-28) هەروەسا دڤی تیکستیدا مفا ژ یاسا دروستکرنا په‌یفا دارژتی هاتییه‌ وه‌رگرتن و دووباره‌کریه‌، ئەف چەندە ژێ بوویه‌ کو هوزاشان بشێت مفا ی ژێی وه‌رگریت بۆ شێسیا مەبه‌ستا خۆ.

۹- دووباره‌کرنا سینتاکسی:

تو بارانی..تو بوهار

پەلێن ئاگرێ رەهەنێن تاج یار

ئەز ئافەم و تو رویار

ئەز گولم و تو خوێسار

هەلوێستم و تو بریار.

..... (عارف حیو، 2010: 10) دڤی تیکستیدا دووباره‌کرنا پێکهاتا سینتاکسی د سێ دیراندا هاتییه‌ دووباره‌کرن، بقی شیوه‌ی رسته‌ پێکاتییه‌ ژ بکەر و کارئێ تێنه‌پەر و نامرازی لیکدانی پاشی دووباره‌ بوویه‌ بکەر و کارئێ تێنه‌پەر. ب هەمان شیوه‌ دیرین دیتەر ژێ. بقی شیوه‌ی ده‌می وه‌رگر دیرا ئیکێ دخوینیت و پاشی دیرا ديفرا هەمان پێکهاته‌ بیت وه‌رگر هەست خوشی دکەت و د مێشکێ ویدا د چەسپیت، چونکی هەتا راده‌کی هەمان موسیقا ژێ یا هەیی.

۱۰- دووباره‌کرنا کرنی یان رستی:

من هەلبەست قەهانن

سەزان گۆزن و دەنکی خوە روێس کر

هەمی ژبو تە بوو..

ئەبی ئافەتا یاخی و گوماندار

من ژفان چاندن..

مۆمک سۆتن و ژێن خوە ل بەندا تە سیس

کر

هەمی ژبو ته بوو..

ئەمی ئافەرەتا گەرم و سار. (عارف حیتو، 2010: 27-28) دووبارکنا گریه‌کی یان رسته‌کی دەرپرینی ژ ههسته‌کی بهرز و نوویکرنا هزران دکەت، دقئ تێکستیدا پستا (هەمی ژبو ته بوو..). دوو جارا هاتییه دووباره‌کرن، مەرم پێ چەسپاندنا وئ چەندییه کۆ هوزاشان ین دووباتییا وئ چەندییه دکەت ئەوئ قورباتییا بۆ ئاقیدارا خۆ دەت، هەروەسا گرێیا (ئەمی ئافەرەتا) کۆ ئەف گریه دەستپێدکەت ب ئامرازی گازیکرێ هوزاڤایی قیایه ب ریکا ئەفئ گریه بهرز پایه و ریزەکا بلند دایه ئافەرەتا ئەو قورباتییا بۆ دبهت.

ئەفینی وەک مەرتیه.. هەردوو مژدارن

ژ نەشکافە دەین ول دەسپێکی هەردوو

مژدارن

تێژدەنه و مشتێ پرسیار

ئەفجا وەرە پێکەه بێرن.

مرن وەک عشقیه..

پێ هزرین پێشوخەت و بێارن

گەردین باینه

ل هەردەم و هەر جەل کارن

خوشی و لەزەت و ژیارن

ئەفجا وەرە پێکەه بێرن. (عارف حیتو، 2010: 32-33) هەروەسا دقئ تێکستیدا هوزاشانی دقیا هەستین خۆپێن دژوار دەرپیت بهرامبەر وەسفکرنا وی بۆ واتا پەیفأ (ئەفینی)، لەوما پستا (ئەفجا وەرە پێکەه) دووباره کریه کۆ تێدا گازیگریه داکو خۆ قورتال کەت ژ ئازارین ئەفینی، بقی چەندی شتواری دووباره‌کرن بکارهێناییه؛ داکو هەر دەم ل دەف وەرگری پرسیار دروست بپیت.

ئەنجام

- 1- لادان ب شیوه‌یه‌کی گشتی دوو شیوان ده‌یتنه ئەنجامدان ئیک واتایی (ئەدەبی) دوو پێکهای (زمانی).
- 2- دیاردا پاش و پێشکرتندا ژ لاین دەنگسازیه د دیوانا (هه‌پاره‌پین بارانی) نه‌هاتییه بکارهینان. هەروەسا ژ لاین پەیشسازیه زۆراکیم بوو.
- 3- دیاردین لادانی ژ لاین زمانیه (ژیرن، پاش و پێش ئێخستن) ئەفە پتر د ئاستی رستیدا روویددن.
- 4- لادان پێکهای یان زمانی لادانه‌کا به‌چاف، ئاکو د پێکهایا ده‌قیدا ده‌یتنه به‌چاف کرن، ژ جۆرین لادانی پین ژ هه‌میا به‌ره‌لافتەر د دیوانا (هه‌پاره‌پین بارانی) دیاردا دووباره‌کرن یه ب شیوه‌یه‌کی زۆر هاتییه بکارهینان د هه‌رسێ ئاستین زمانیدا ده‌نگسازي، پەیشسازی و رسته‌سازی.
- 5- دیاردا پەیفین هه‌فواتا یان زیده‌گوتن ب ریزه‌کا زۆر هاتییه بکارهینان، کۆ سه‌ره‌رای داکوکیکرن ل پەیفین؛ هوزاشانی جوانی پەیداکیه.
- 6- دیاردا رەنگکرن ب ریزه‌کا کیم (ژ دیاردین دی کیمتر) د دیوانا (هه‌پاره‌پین بارانی) دا بکارهاتییه.

لیستا ئەمران

1- پەرتووکی ب زمان کوری

1- نژیروبی، حسین توسان عبودرحمان (2014)، خواندنه‌کا هیزمیتیک یو قەسیدا (هه‌ن دبه‌ر: قالو: بلی یی یا مه‌لانی جزی، چاپخانه‌ی حاجی هاشم/هه‌ولێر.

2- حیتو، عارف (2010)، هه‌پاره‌پین بارانی، چاپخانه‌ی هاور، ژ وەشانێن ئیکتیا ئێسه‌رین کورد/ده‌وک، ژماره (2008)، ده‌وک.

3- عەلی، شیرزاد سەیری و مونیب، ئاراز (2016)، وشەسازی، ده‌وک.

4- عبودولا، عبودولسەم نه‌جمەدن (2008)، شیکردنه‌وی دقئ شیعو له‌ رووی زمانه‌یه‌وه، هه‌ولێر.

5- عەلی، شیرزاد سەیری و عبودولا، عبودولسەلام نه‌جمەدن (2019)، فۆتۆلۆجی، ده‌وک.

2- پەرتووکی ب زمان عەرەبی:

1- کوهین، جان (1986)، بنية اللغة الشعرية، ت. محمد الوالي و محمد العمري، دار توفيق للنشر، المغرب.

3- سابین ئەکتونی

1- Abdullah, Rusul Abdul Qadir, (1969), Phonological and Semantic Deviation in Selected Poems, University of Baghdad College of Education for women Department of English.

<http://www.researchgate.net>

2- مەجید، زاھیدە عبودولاحید، لادانی واتایی له‌ شیعر،

<https://k-tam.com/archives/900>

file:///D:/intesar%20%25nafal%20%23%23%20uo%20nawroz/v2016_07_7.pdf

3- بخۆله، بن العین (2016)، الانزياح الدلالي و أثره في تطور اللغة، جامعة حسيمة بن علي، (الشلف) الجزائر.

<https://search.emarefa.net/detail/BIM-870766>

4- بو حامد ابتسام- طراد ياسين (2020)، الانزياح و جالياته في شعر المسلم بن الوليد، رسالة ماستر، جامعة محمد خيضر بسكرة،

4- کوفارا:

1- محمەد، شەخەوان فەرهاد و شوان، نێراهم ئەحمەد (2023)، ئیستاتیکی لادانی واتایی له‌ شیعرەکانی نەوزاد رەفەعت دا، کوفاری ئەکادیمیای کوردی، ژ (54).

2- مەحمود، فازیل مەجید و مەحمەد، سەنگەر عەسکەر (2023)، لادانێن واتایی له‌ ده‌قه‌ شەعریه‌کانی (عبودولقادر سەعید) دا، کوفاری زانکوی زاھیرین، 1036 – 1037 P-ISSN: 2522 – 7130 E-ISSN: 2522, Original Article / Doi: 10.26750/Vol(10).No(2).

2023.Paper8

5- سابین ئەکادیمی:

1- محمەد، حەمدیە حەسەن (2008)، لایق هونەری و نافەرۆکا هوزانا (سەیری یوتایی)، زانکویا ده‌وک، کۆلیژا ئاداب، ماستەرنامه.

2- ئەحمەد، صافیە محمەد (2009)، لادان له‌ شیعرێ نوێخوازی کوردیا (1991-1980) لیکۆلێنه‌وه‌یه‌کی شیوازگه‌ریه، نامی دکتورا، کۆلیژی زمان، زانکوی سه‌لاح‌ه‌ددین.